

บทที่ 4

วัฒนธรรมทางการเมืองของชุมชนในตำบลเนินฆ้อช่วงก่อนการปกครองท้องถิ่น ตั้งแต่ พ.ศ. 2436-2457

วัฒนธรรมทางการเมืองของชุมชนตำบลเนินฆ้อที่ศึกษาในบทนี้จะนำเสนอเนื้อหาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2436 เนื่องจากเมื่อเกิดกรณีพิพาท ร.ศ. 112 ระหว่างไทยกับฝรั่งเศส ฝรั่งเศสได้เข้ามายึดครองจังหวัดจันทบุรีในปี พ.ศ. 2436-2447 และได้เข้ายึดจังหวัดตราดในปี พ.ศ. 2447-2449 (สุวรรณโชติ, 2519) การยึดครองดังกล่าวจึงมีผลให้ชาวจันทบุรีและตราดคือพหุชนที่ภัยจากการยึดครองของฝรั่งเศสมาตั้งถิ่นฐานในเขตตำบลเนินฆ้อ ดังนั้น จึงมีผลให้ตำบลเนินฆ้อมีการขยายตัวและสร้างอัตลักษณ์ตัวตนใหม่ของชุมชนขึ้นมาจนถึงปัจจุบัน

ส่วนการวิเคราะห์ในส่วนท้ายของบทนี้จะพิจารณาจนถึงปี พ.ศ. 2457 นั้นเนื่องจากเป็นปีที่มีการบังคับใช้พระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่อย่างจริงจัง ในการนำเสนอผลการศึกษานี้จะนำเสนอหัวข้อใหญ่ ๆ 2 ประการคือ

1. ข้อมูลพื้นฐานทั่วไปของตำบลเนินฆ้อ
2. วัฒนธรรมทางการเมืองของชุมชนในตำบลเนินฆ้อในช่วง พ.ศ. 2436-2457

ข้อมูลพื้นฐานทั่วไปของตำบลเนินฆ้อ

เนินฆ้อในฐานะเขตการปกครองเป็นตำบลหนึ่งของอำเภอแกลง จังหวัดระยอง ตำบลเนินฆ้อ ประกอบด้วย 9 หมู่บ้าน ได้แก่ หมู่ที่ 1 บ้านเนินทราย หมู่ที่ 2 บ้านเนินทราย หมู่ที่ 3 บ้านเนินฆ้อ หมู่ที่ 4 บ้านถนนกะเพรา หมู่ที่ 5 บ้านหนองแพรงพวย หมู่ที่ 6 บ้านเนินข้าวด้ม หมู่ที่ 7 บ้านจำรุง หมู่ที่ 8 บ้านถนนนอก (เดิมคือ บ้านถนนกะเพรา) และหมู่ที่ 9 บ้านถนนใน (เดิมคือ บ้านถนนกะเพรา)

สภาพภูมิประเทศโดยทั่วไปของ ตำบลเนินฆ้อนั้น เป็นเนินสลับด้วยที่ราบลุ่ม เช่น หมู่ที่ 1,2,3 และ 6 ส่วนหมู่ที่ 4,5,7,8,9 เป็นที่ราบลุ่ม บริเวณทิศตะวันออก มี 2 หมู่บ้าน ที่มีแนวเขตติดกับทะเลอ่าวไทย ส่วนหมู่ที่ 8 มีแม่น้ำประแสไหลผ่านรวมทั้งเป็นแนวเขตตำบล ระหว่างตำบลเนินฆ้อกับตำบลปากน้ำประแสร์ นอกจากนี้ ตำบลเนินฆ้อยังมีลำคลองน้อยใหญ่ไหลผ่านเพื่อใช้ประโยชน์ในการประกอบอาชีพเกษตรกรรม กสิกรรม และทำการประมง เช่น คลองเนินฆ้อ คลองเนินทราย คลองท่าครก คลองสามตำบล คลองชายสูง คลองหัวสมเสร็จ คลองพังหัก เป็นต้น (เทศบาลตำบลเนินฆ้อ, 2552)

สภาพภูมิอากาศของตำบลเนินซ้อมีสภาพอากาศร้อนเกือบตลอดทั้งปี และมีช่วงฤดูหนาวที่สั้นมาก ในฤดูฝนมีฝนตกชุก ฤดูกาลต่าง ๆ เริ่มเหมือนกับเมืองอื่น ๆ ที่ติดกับชายทะเล ฤดูร้อนจะเริ่มประมาณเดือน มีนาคม ถึงเดือนมิถุนายน ฤดูฝนเริ่มตั้งแต่เดือนกรกฎาคม ถึงเดือนกันยายน และฤดูหนาว เริ่มตั้งแต่เดือนตุลาคมถึงเดือนพฤศจิกายน (เทศบาลตำบลเนินซ้อ, 2552)

ตำบลเนินซ้อตั้งอยู่ห่างจากตัวอำเภอแกลงไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ระยะทางประมาณ 8 กิโลเมตร มีอาณาเขตติดต่อกับตำบลต่าง ๆ ดังนี้ (เทศบาลตำบลเนินซ้อ, 2552)

ทิศเหนือ	ติดกับ	ต.วังห้ว, ต.ทางเกวียน อ.แกลง จ.ระยอง
ทิศใต้	ติดกับ	ต.กรำ, ต.ชากโค่น อ.แกลง จ.ระยอง
ทิศตะวันออก	ติดกับ	ต.ปากน้ำกระแสน อ.แกลง จ.ระยอง
ทิศตะวันตก	ติดกับ	ต.ห้วยยาง อ.แกลง จ.ระยอง

ตำบลเนินซ้อในปัจจุบันมีเนื้อที่ทั้งหมด 36.08 ตารางกิโลเมตร หรือ 22,550 ไร่ แบ่งเป็นเนื้อที่ที่ใช้ประโยชน์ ดังนี้ (เทศบาลตำบลเนินซ้อ, 2552)

1. พื้นที่เกษตรกรรม	8,224 ไร่
2. พื้นที่บ่อกึ่ง	3,227 ไร่
3. พื้นที่ป่าชายเลน	1,070 ไร่
4. พื้นที่ที่อยู่อาศัย	892 ไร่
5. พื้นที่นาร้าง	5,124 ไร่
6. พื้นที่อื่น ๆ	4,013 ไร่
รวม	22,550 ไร่

ในปี พ.ศ. 2547 มีจำนวนประชากรในตำบลเนินซ้อตามที่ปรากฏอยู่ในทะเบียนราษฎร รวมจำนวนทั้งสิ้น 4,653 โดยแยกเป็นชายจำนวน 2,306 คน หญิงจำนวน 2,347 บ้านเรือนจำนวน 1,251 หลัง (เทศบาลตำบลเนินซ้อ, 2552)

ตารางที่ 2 จำนวนประชากรในแต่ละหมู่บ้านของตำบลเนินซ้อ

หมู่ที่	จำนวนประชากร (คน)			จำนวนครัวเรือน
	ชาย (คน)	หญิง (คน)	รวม (คน)	
1	231	224	455	174
2	292	304	596	142
3	162	182	344	102
4	254	263	517	136
5	283	306	589	171
6	231	224	455	75
7	263	301	564	157
8	371	338	709	175
9	219	205	424	119
รวม	2,306	2,347	4,653	1,251

ตารางที่ 3 จำนวนผู้มีสิทธิเลือกตั้งของตำบลเนินซ้อ

หมู่ที่	ชาย	หญิง	รวม
1	162	167	329
2	210	241	425
3	113	137	250
4	195	198	393
5	229	241	470
6	104	108	212
7	194	240	434
8	242	245	487
9	158	153	311
รวม	1,607	1,730	3,337

ที่มาของคำว่า “เนินซ้อ” แต่เดิมนั้น มีชื่อว่า “พงค้อ” หรือ “พลงค้อ” เหตุที่เรียกเช่นนี้ เนื่องจากว่าในบริเวณนั้นมีต้นซ้อขึ้นเป็นจำนวนมาก ต้นค้อหรือต้นซ้อนี้มีลักษณะคล้ายต้นปาล์มที่สูงใหญ่ แต่ต่อมาเมื่อมีการประกาศใช้พระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่ พ.ศ. 2457 ให้มีการตั้งนามสกุล ตั้งหมู่บ้าน และตั้งตำบล ทางอำเภอจึงได้เปลี่ยนจาก “พงค้อ หรือ พलगค้อ” มาเป็นชื่อ “เนินซ้อ” เนื่องจากว่าพื้นที่มีบริเวณเป็นเนิน จึงเรียกว่า “ตำบลเนินซ้อ” ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา (เทศบาลตำบลเนินซ้อ, 2551)

ชุมชนตำบลเนินซ้อเป็นชุมชนเรือข่ายหมู่บ้านซึ่งมีอายุมานานกว่า 240 ปี ดังจะเห็นได้จากหลักฐานการเดินทัพของพระเจ้าตากสินมหาราชตอนยกทัพไปตีเมืองจันทบุรี พ.ศ. 2310 ความบางตอนว่า

“สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ยกกองทัพออกจากเมืองระยอง เมื่อวันพุธ ขึ้น 14 ค่ำ เดือน 7 ปีกุน นพศก จุลศักราช 1129 ตรงกับวันที่ 10 มิถุนายน พ.ศ. 2310 จากวัดลุ่มข้ามแม่น้ำระยองผ่านมายังเจ็ดลูกเนิน (ปัจจุบันคือหน้าโรงงานอุตสาหกรรมไทยปิโตรเคมีกัลป์ไทย จำกัด มหาชน (ทีพีไอ)) และวัดปลวกเกิดเข้าสู่บ้านตะพงนอกและนำกองทัพหลวงทางด้านบ้านช้างชน (บ้านชน) ตรงเข้าสู่บ้านโนไไร่และบ้านเพ (เพ เป็นภาษาท้องถิ่นของชาวชอง หมายถึง นาก เป็นสัตว์ที่จับปลากินเป็นปลาอาหาร) นำกองทัพเดินเลาะริมชายฝั่งทะเล ไปจนถึงชายหาดสวนสนเมื่อสุดชายหาดจึงนำกองทัพขึ้นทางด้านซ้ายตรงไปยังบ้านกลาง ริมคลองขวางนำกองทัพข้ามคลองขวางเข้าสู่บ้านแกลง (ปัจจุบันสถานที่นี้เป็นสถานที่ตั้งของวัดท่าเรือแกลง อ.เมืองระยอง) กองทัพสมเด็จพระเจ้านางจะหยุดพักทัพบริเวณใกล้เคียงกับบ้านแกลง ซึ่งในขณะนั้นวัดท่าเรือแกลงยังไม่ได้จัดตั้งขึ้น จากนั้นกองทัพได้เข้าเขตพื้นที่อำเภอแกลงวกขึ้นทางด้านซ้ายเข้าไปยังบ้านมาบเหลาชะโอน (เหลาชะโอนเป็นชื่อต้นไม้ที่ชอบขึ้นตามป่าชายเลน ลักษณะคล้ายกับต้นหมากหรือต้นเป้ง ใบมีหนาม) นำกองทัพผ่านตะกาดหมาหิว (ตะกาด เป็นลักษณะภูมิประเทศที่พื้นดินเป็นดินทราย มีพืชพรรณธรรมชาติที่ขึ้นเป็นลักษณะของพืชหน้าดินที่ขึ้นในป่าพรุ เวลาเดินบนตะกาดจะเดินลำบากเพราะลักษณะเป็นดินทราย) ตรงไปยังสะพานยายเหม่มุ่งตรงลงสู่ชายทะเล ณ แหลมทองกลาง แหลมทองกลางเป็นแหลมที่ยื่นออกสู่ทะเลลักษณะเป็นหิน บริเวณนี้มีต้นทองกลางทะเลขึ้นอยู่เป็นจำนวนมาก (ปัจจุบันเป็นแหลมที่ยื่นสู่ทะเลติดกับที่ตั้งของหินสายน้ำไสรีสอร์ท) จากนั้นเดินเลาะชายหาดไปยังหินคำ ปากคลองละวน (คลองละวน เดิมชื่อ คลองกะลาวน ลักษณะคลองนี้จะคดเคี้ยวไปมา คนโบราณนำกะลาไปลอยน้ำ กะลาจะวนคดเคี้ยวไปมาก่อนลงสู่ทะเล) จากนั้นจะนำทัพเดินเลาะไปตามชายคลองเข้าไปด้านในแล้วจึงนำกองทัพข้ามคลอง แหลมยาง เขากระโดน ทุ่งกร้า พลงค้อ (ปัจจุบันคือ บ้านเนินซ้อ) บ้านคา (บ้านคากับบ้านพลงค้อเป็นบ้านที่ติดต่อกัน ปัจจุบันอยู่ที่บริเวณจากทางเข้าวัดเนินซ้อไปประมาณ 500 เมตร) มุ่งตรงไปยังบ้านเนินทรายผ่าน

บริเวณวัดเนินทรายในปัจจุบัน แล้ววกกลับไปทางท่าสี่แก้ว (สะพานเจ๊กไหล) เพื่อนำกองทัพข้ามคลองเนินทราย ซึ่งเป็นแม่น้ำสาขาของแม่น้ำประแสร์ กองทัพผ่านทุ่งพลง ลัดทุ่ง ไปยังบ้านทะเลน้อย และพักกองทัพที่วัดทะเลน้อย (เดิมชื่อวัดเนินสระ ต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็นวัดทะเลน้อย และวัดราชบัลลังก์ ตามลำดับ) ลักษณะชัยภูมิของวัดทะเลน้อยเป็นเนินดินที่คอนรูปไข่ ล้อมรอบด้วยทุ่งนา และป่าชายเลน ในสมัยโบราณมีสระน้ำจัดห่างจากชายฝั่งแม่น้ำประแสร์ประมาณ 1 กิโลเมตรเศษ สมเด็จพระเจ้าตากสินพักกองทัพบริเวณวัดนี้ จากนั้นนำกองทัพข้ามไปยังแม่น้ำประแสร์ ตรงบริเวณที่เรียกว่า ท่าช้าง แล้ววกลงทางขวาไปตามลำน้ำประแสร์ข้ามคลองแหลมเมือง (วัดประชุมคงคา ปัจจุบันเป็นที่ตั้งศาลสมเด็จพระองค์เจ้ากรมหลวงชุมพรเขตอุดมศักดิ์) ...เข้าสู่บ้านประแสร์ บ้านนาซา ปากคอง เกาะลอย ปากน้ำพังราด ข้ามคลองกองดิน ข้ามคลองช้างข้าม เข้าสู่เขตเมืองจันทบุรี ไปบ้านหนองคล้า ท่าศาลา (บ้านโขมง) ท่าใหม่ บ้านพลอยแหวน เมืองจันทบุรี และเข้าตีเมืองจันทบุรี เมื่อวันอาทิตย์แรม 3 ค่ำ เดือน 7 ปีกุน นพศก จุลศักราช 1129 ตรงกับวันที่ 14 มิถุนายน พ.ศ. 2310 หลังจากเสียกรุงศรีอยุธยาแล้ว 2 เดือน” (เจเลียว ราชบุรี, 2544, หน้า 72-73)

นอกจากนี้ ชุมชนตำบลเนินฆ้อ (พงค้อ) ยังปรากฏอยู่ในนิราศเมืองแกลงเมื่อตอนที่ท่านสุนทรภู่ได้เดินทางไปเยี่ยมบิดาที่ท่ากร่ำในสมัยรัชกาลที่ 1 เมื่อปี พ.ศ. 2349 ท่านสุนทรภู่ได้แต่งในนิราศเมืองแกลงได้กล่าวถึงเนินฆ้อว่า (เจเลียว ราชบุรี, 2544, หน้า 13; เจเลียว ราชบุรี, 2546, หน้า 126-127)

“...ด้วยเดือนเก้าเข้าวสาเป็นหน้าฝน
จึงขัดสนตั้งของต้องประสงค์
ครั้งแล้วลาฝ่าเท้าบิดรงค์
ไปบ้านพงค้อตั้งริมฝั่งคลอง
คูหนุ่มสาวชาวบ้านรำคาญจิต
ไม่น่าคิดเข้าในกลอนอักษรสนอง
ล้วนวงศ์วานว่านเครือเป็นเชื้อของ
ไม่เหมือนน้องนิกน่าน้ำตากระเด็น...”

จากข้อความที่ปรากฏแสดงให้เห็นว่า บิดาของสุนทรภู่และเครือญาติเป็นชาวของที่มีพื้นเพอยู่ในแถบบ้านพงค้อ (ตำบลเนินฆ้อในปัจจุบัน) อำเภอแกลง จังหวัดระยอง เรื่องราวญาติพี่น้องทางบิดาของสุนทรภู่มิประวัตินี้ความเป็นมาคือ บิดาของสุนทรภู่ได้ถูกพระเจ้าตากสินเกณฑ์เป็นทหารเพื่อกอบกู้เอกราชที่บ้านกร่ำและรับราชการจนได้ยศเป็นขุนศรีสังหาร บิดาและมารดาของสุนทรภู่แต่งงานอยู่กินกันที่บางกอกน้อยทำให้สุนทรภู่เกิดที่กรุงเทพฯ ในปี พ.ศ. 2349 เมื่อสุนทรภู่โตเป็นหนุ่มได้ไปชอบนางจันทร์ที่อยู่ใต้วัง แต่ถูกกล่าวหาว่าไม่เหมาะสมเพราะเป็นไพร่ ดังนั้น จึง

ถูกทางราชสำนักลงโทษ มารดาจึงได้ให้สุนทรภู่เดินทางไปหาบิดาที่อำเภอแกลง และได้เขียนนิราศเมืองแกลงขึ้นมา (ประพัฒน์ การุณ, สัมภาษณ์ 3 ตุลาคม 2551)

ชุมชนตำบลเนินฆ้อก่อนการปฏิรูปการปกครองโดยใช้ระบบมณฑลเทศาภิบาลในสมัยรัชกาลที่ 5 (ก่อนปี พ.ศ. 2435) เป็นส่วนหนึ่งของเมืองแกลงซึ่งอยู่ภายใต้การปกครองแบบกินเมือง ลักษณะสำคัญของการปกครองแบบกินเมืองก็คือ เจ้าเมืองเป็นผู้ได้รับการแต่งตั้งโดยพิจารณาจากการมีอิทธิพลและความกว้างขวางในเมืองนั้นหรือไม่ก็เป็นบุคคลที่เห็นว่ามีความสามารถที่จะปฏิบัติตามหน้าที่ บงการให้ประชาชนทำตามคำสั่งได้ เจ้าเมืองมีบทบาทที่สำคัญคือ การปราบปรามโจรผู้ร้าย ป้องกันข้าศึกศัตรู การตัดสินพิพากษาคดี การเก็บภาษีส่งของรัฐ ความสัมพันธ์ที่สำคัญระหว่างรัฐ โดยอาศัยเจ้าเมืองแกลงและข้าราชการกับชาวบ้านในชุมชน ก็คือ การเก็บภาษีส่งตามหลักฐานที่มีปรากฏอยู่ในนิราศเมืองแกลงของสุนทรภู่ในปี พ.ศ. 2349 ที่ระบุถึงการเสวยของชาวบ้านเมืองแกลงโดยการทอเสื่อว่า (เจลิยว ราชบุรี, 2544, หน้า 3)

“...ถึงบ้านแกลงลัดบ้าน ไปบ้านกลาง

เห็นฝูงนางสานเสื่อนั้นเหลือใจ

แต่ปากพลอดมือสอดขยุยกยิก

จนมือหงิกงอแงไม่แบได้

เป็นส่วยบ้านสานส่งเข้ากรุงไกร

เด็กผู้ใหญ่ทำเป็นไม่เว้นคน...”

ต่อมามีการประกาศใช้พระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่ พ.ศ. 2457 จึงได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในชุมชนตำบลเนินฆ้อ 2 ประการ คือ การตั้งหมู่บ้าน และการตั้งตำบลเนินฆ้อ (พิน แม่นหมาย, สัมภาษณ์, 16 กันยายน 2551)

- การตั้งหมู่บ้านที่เป็นทางการในเนินฆ้อ ปี พ.ศ. 2457 ประกอบด้วย 13 หมู่บ้าน ต่อมาในปี พ.ศ. 2475 ตำบลเนินฆ้อได้ยุบหมู่บ้านจาก 13 หมู่บ้าน ซึ่งได้แก่ บ้านเนินทราย มี 4 หมู่บ้าน บ้านเนินฆ้อมี 3 หมู่บ้าน บ้านหนองแพงพวยมี 2 หมู่บ้าน บ้านถนนกระเพรา มี 1 หมู่บ้าน บ้านเนินข้ามดัมมี 1 หมู่บ้าน บ้านจรุงมี 1 หมู่บ้าน และบ้านคงคามี 1 หมู่บ้าน ลดเหลือ 9 หมู่บ้าน ตามที่กล่าวข้างต้น (มหาวิทยาลัยหัวเฉียวเฉลิมพระเกียรติ, 2547, หน้า 9)

- การตั้งตำบลเนินฆ้อในปี พ.ศ. 2457 ทางอำเภอได้ตั้งตำบลโดยใช้ชื่อ “เนินฆ้อ” เนื่องจากเห็นว่าหมู่บ้านเนินฆ้อเป็นหมู่บ้านที่เป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจและทางคมนาคมของตำบลที่เป็นเช่นนี้เพราะหมู่บ้านเนินฆ้อเป็นศูนย์กลางซื้อขายของตำบลในช่วงที่มีความเจริญรุ่งเรืองของปากน้ำประแสร์ เช่น การขนาน้ำจืดให้แก่ปากน้ำประแสร์ การมีท่าเรือรับส่งสินค้าและคมนาคม 7 แห่ง การมีตลาดเล็ก ๆ ภายในตำบลเกิดขึ้น เป็นต้น ดังจะกล่าวรายละเอียดในบทที่ 5 ต่อไป

ต่อมาในช่วงปี พ.ศ. 2521-2528 ซึ่งเป็นสมัยที่นายอำเภอ ประมวล เป็นกำนันตำบลเนินหม้อ ได้ขออนุญาตแยกห้วยยางออกจากตำบลเนินหม้อแล้วจัดตั้งเป็นตำบลขึ้นชื่อว่า “ตำบลห้วยยาง” โดยมีนายอำเภอ ประมวล ไปเป็นกำนันตำบลห้วยยาง ส่วนตำบลเนินหม้อก็ได้มีการเลือกตั้งกำนันใหม่และผู้ได้รับเลือกเป็นกำนันคนต่อไปคือ นายจรวง เจริญรื่น (เทศบาลตำบลเนินหม้อ, 2551; มหาวิทยาลัยหัวเฉียวเฉลิมพระเกียรติ, 2547, หน้า 139)

ต่อจากนั้นตำบลเนินหม้อได้ถูกยกฐานะเป็นสภาตำบลขึ้นในปี พ.ศ. 2537 และในปี พ.ศ. 2539 ตามประกาศของกระทรวงมหาดไทยลงวันที่ 28 เมษายน 2539 ระบุว่า สภาตำบลที่มีรายได้ย้อนหลัง 3 ปี ไม่น้อยกว่า 150,000 บาท สามารถยกฐานะขึ้นเป็นองค์การบริหารส่วนตำบลได้ ดังนั้น สภาตำบลเนินหม้อจึงได้ยกฐานะเป็นองค์การบริหารส่วนตำบลเนินหม้อ (อบต.) ชั้น 5 กล่าวคือ มีรายได้ไม่เกิน 3,000,000 บาท ไม่รวมเงินอุดหนุน อบต. โดยมีนายณรงค์ สอนหลักทรัพย์ เป็นประธานกรรมการบริหารโดยตำแหน่งในฐานะที่เป็นกำนันตำบลเนินหม้อในสมัยนั้น นอกจากนี้ สมาชิกของสภาตำบลจำนวน 28 คน มาจากทั้งการเลือกตั้งและโดยตำแหน่ง กำนันณรงค์ดำรง ตำแหน่งประธานกรรมการบริหารตั้งแต่ พ.ศ. 2539-2541 หลังจากนั้น นายสมศักดิ์ บำรุง ได้ขึ้นมาดำรงตำแหน่งแทนจนถึง พ.ศ. 2543 (เทศบาลตำบลเนินหม้อ, 2551)

ต่อมาในปี พ.ศ. 2543 อบต. เนินหม้อที่สมาชิกมาจากการเลือกตั้งแต่เพียงอย่างเดียวเริ่มต้น พ.ศ. 2543 โดยมีนายกฤษฎา ดวงแก้ว เป็นประธานกรรมการบริหารและนายก อบต. รวม 2 สมัย จนถึงปี พ.ศ. 2551 (เทศบาลตำบลเนินหม้อ, 2551)

หลังจากนั้นในปี พ.ศ. 2551 สมาชิกสภาองค์การบริหารส่วนตำบลเนินหม้อหมดวาระในวันที่ 24 กรกฎาคม พ.ศ. 2551 และองค์การบริหารส่วนตำบลเนินหม้อได้ยกฐานะเป็น “เทศบาลตำบลเนินหม้อ” ซึ่งการเลือกตั้งเทศบาลตำบลเนินหม้อจะแบ่งการเลือกตั้งออกเป็น 2 เขต คือ เขตที่ 1 ประกอบด้วย หมู่ที่ 2 หมู่ที่ 4 หมู่ที่ 8 และหมู่ที่ 9 ส่วนเขตที่ 2 ประกอบด้วย หมู่ที่ 1 หมู่ที่ 3 หมู่ที่ 5 หมู่ที่ 6 และหมู่ที่ 7 แต่ละเขตมีสมาชิกสภาเทศบาลจำนวน 6 คน รวมทั้งสองเขตมีสมาชิกสภาเทศบาลทั้งหมด 12 คน (องค์การบริหารส่วนตำบลเนินหม้อ, 2551)

วัฒนธรรมทางการเมืองของชุมชนในตำบลเนินหม้อในช่วง พ.ศ. 2436-2457

ในการวิเคราะห์วัฒนธรรมทางการเมืองของตำบลเนินหม้อเป็นการศึกษาในเชิงพื้นที่ (Area Study) การศึกษาในเชิงพื้นที่ของตำบลเนินหม้อในที่นี้มิใช่เป็นการศึกษาพื้นที่เฉพาะที่แยกออกมาจากกระแสวัฒนธรรมของสังคมไทย ดังนั้น การวิเคราะห์จึงต้องพิจารณาตำบลเนินหม้อในฐานะส่วนหนึ่งของกระแสวัฒนธรรมไทย กระแสวัฒนธรรมไทยในช่วงที่เกี่ยวข้องกับการวิเคราะห์วัฒนธรรมทางการเมืองของตำบลเนินหม้อตั้งอยู่บนลักษณะของสังคมไทยที่ประกอบไปด้วยสังคม

ย่อย 2 ส่วน ได้แก่ สังคมบ้านหรือหมู่บ้านและสังคมเมือง สังคมบ้านนั้นตั้งอยู่บนวัฒนธรรมแบบหมู่บ้านที่มีองค์ประกอบของวัฒนธรรมทางการเมืองของชุมชน ในขณะที่สังคมเมืองตั้งอยู่บนวัฒนธรรมศักดินาอันมีวัฒนธรรมทางการเมืองของรัฐเป็นตัวตั้ง

วัฒนธรรมแบบหมู่บ้านและวัฒนธรรมแบบศักดินามีพัฒนาการขนานคู่กัน ไปโดยมีความสัมพันธ์ต่อกันด้วยระบบไพร่ วัฒนธรรมศักดินาเป็นวิถีชีวิตของชนชั้นนำที่ประกอบด้วยกลุ่มเจ้าและขุนนางเป็นหลัก ส่วนวัฒนธรรมแบบหมู่บ้านเป็นวิถีชีวิตของชนชั้นไพร่ซึ่งเป็นชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้าน

ระบบศักดินาของไทยได้สถาปนาอำนาจของตนเองขึ้นมาเหนือหมู่บ้าน รัฐเกิดขึ้นเป็นโครงสร้างความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นนายที่ผนวกเอาระบบความสัมพันธ์นายกับชาวนาที่มีอยู่แล้วกับหมู่บ้านให้เข้ามาอยู่ในระบบราชการ รัฐจึงมีวัฒนธรรมศักดินาในสังคมาราชการที่มีอิทธิพลอยู่ในเมือง วิถีชีวิตของสองวัฒนธรรมดำรงขนานคู่กันไปได้ ถึงแม้หมู่บ้านต้องยอมจำนนต่อรัฐเพราะหมู่บ้านต้องการความปลอดภัยจากโจรและการคุกคามของรัฐอื่น และความสามารถของรัฐในการครอบงำทางด้านอุดมการณ์ โดยอาศัยพุทธศาสนาจากการที่พระต้องให้ตัวอักษรอ่านคัมภีร์ แต่เนื่องจากอำนาจรัฐยังกระจุกตัวอยู่แต่ในเมือง ระบบราชการยังมีกำลังน้อย ยังไม่มีกองทหารประจำการและขาดระบบการคมนาคมสื่อสารที่มีประสิทธิภาพเพียงพอ ดังนั้น รัฐจึงได้แต่เพียงเข้าไปตั้งทรัพยากรส่วนเกินในหมู่บ้าน เช่น ส่วย แรงงานเกณฑ์ เป็นต้น แล้วก็ปล่อยให้หมู่บ้านมีวิถีชีวิตดั้งเดิมของตัวเองต่อไป (ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์, 2533, หน้า 105)

วัฒนธรรมทางการเมืองของระบบศักดินาซึ่งเป็นการจัดความสัมพันธ์ระหว่างคนอย่างไม่เท่าเทียมกันมากำหนดวิถีชีวิตในเมือง แต่ต่อมาได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมตะวันตกภายใต้การสนับสนุนของระบบทุนนิยมโลกทำให้วัฒนธรรมสมัยใหม่เข้ามามีบทบาทควบคู่กับระบบศักดินาไทยมากขึ้น

ส่วนวัฒนธรรมแบบหมู่บ้านซึ่งเป็นวิถีชีวิตของคนส่วนใหญ่ในประเทศนั้นมีรากฐานดั้งเดิมมาจากระบบเครือญาติ ระบบเครือญาติของไทยมีลักษณะที่สำคัญคือ เป็นระบบที่มีครอบครัวของญาติพี่น้องรวมกันเป็นกลุ่มบ้านในบริเวณเดียวกัน ดังนั้น จึงก่อให้เกิดความเป็นชุมชนที่มีการพึ่งพาอาศัยกัน (ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์, 2542, หน้า 13)

ระบบเครือญาติในที่นี้หมายรวมทั้งระบบเครือญาติตามสายโลหิต การนับญาติด้วยการแต่งงาน และการนับญาติสมมุติหรือญาติขยายวงศ์ ซึ่งเป็นการนับเอาบุคคลอื่นซึ่งไม่ใช่ญาติมาเป็นญาติด้วยเนื่องจากการต้องพึ่งพาอาศัยกันระหว่างหมู่บ้าน ระบบเครือญาติเป็นพื้นฐานในการจัดความสัมพันธ์ทางสังคมของคนในหมู่บ้าน อีกทั้งเป็นชุมชนที่มีความพอเพียงในตัวเองทางด้าน

เศรษฐกิจทำให้หมู่บ้านมีอิสระสูงในระดับหนึ่งจนสามารถดำรงวิถีชีวิตที่เป็นของตนเองได้ กล่าวคือ

สภาพของหมู่บ้านที่มีขนาดเล็ก และมีระบบเครือญาติต่างสายโลหิตไม่กี่ตระกูลนั้นจะถูกเชื่อมโยงให้เป็นหนึ่งเดียวกันด้วยการแต่งงานระหว่างกันทำให้คนทั้งหมู่บ้านเกี่ยวดองกันเป็นญาติพี่น้องหรือมีความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดกันมาก ความสัมพันธ์แบบเครือญาติเป็นตัวกำหนดเป้าหมายการผลิตเพื่อยังชีพของคนทั้งชุมชน นอกจากนี้ การผลิตเพื่อยังชีพยังไม่ได้มุ่งผลิตในปริมาณมากจนเหลือกินเหลือใช้ แต่มุ่งการผลิตที่ให้ความมั่นคงในการดำรงชีพ เช่น มีหลักประกันพอสมควรว่าชุมชนจะสามารถผ่านภัยพิบัติทางธรรมชาติหรือสังคมได้ร่วมกัน ความมั่นคงในการดำรงชีพเป็นสิ่งสำคัญกว่ามีเหลือเพื่อซึ่งอาจถูกทำลายไปด้วยโจรภัย (ชัชชนต์ ประดิษฐ์ศิลป์, 2533, หน้า 108)

ระบบเครือญาติยังเป็นฐานให้ความสัมพันธ์ทางการผลิตและทางสังคมอื่น ๆ ของหมู่บ้านมีลักษณะของการร่วมมือช่วยเหลือกัน กล่าวคือ มีความร่วมมือกันในด้านเศรษฐกิจ เช่น การช่วยกันดำนา เกี่ยวข้าว จับปลา ล่าสัตว์ เป็นต้น ความร่วมมือในด้านหัตถกรรม เช่น การช่วยกันตีเหล็ก ส่วนความร่วมมือกันในด้านทางสังคม เช่น การช่วยกันในงานทำบุญ บูชาภาค แต่งงาน งานศพ และงานเทศกาลต่าง ๆ และความร่วมมือกันในการสร้างสิ่งสาธารณะ เช่น บ่อน้ำ วัด และป่า รวมทั้งการป้องกันภัยร่วมกันของหมู่บ้าน ดังนั้น ระบบเครือญาติจึงเป็นพื้นฐานการกำหนดเป้าหมายทางการผลิตและความสัมพันธ์ทางสังคมของหมู่บ้าน

นอกจากนี้ ระบบเครือญาติของหมู่บ้านยังมีการนับถือผีที่มีความเชื่อว่าเมื่อคนตายไปแล้ววิญญาณของเขายังคงอยู่ ผีบรรพบุรุษช่วยคุ้มครองถ้าหากคน ๆ นั้นประพฤติปฏิบัติอยู่ในกฎเกณฑ์ของชุมชน แต่ถ้าไม่ปฏิบัติตามจะทำให้ผีโกรธและบันดาลให้เกิดโรคภัย โชคร้าย และภัยพิบัติต่าง ๆ การนับถือผีนี้ยังคงมีอยู่ในหมู่บ้านหลังจากที่รัฐนำพุทธศาสนาเข้ามาในหมู่บ้านเนื่องจากการนับถือผีสามารถผสมผสานกับพุทธศาสนาได้ (ชัชชนต์ ประดิษฐ์ศิลป์, 2533, หน้า 108-109)

วัฒนธรรมแบบหมู่บ้านที่ตั้งอยู่บนฐานของระบบเครือญาติยังได้ก่อให้เกิดวัฒนธรรมทางการเมืองของชุมชนในความหมายที่ว่าเป็นระบบความคิดความเชื่อที่มีร่วมกันของกลุ่มชาวบ้านเกี่ยวกับการทำงานส่วนรวมของชุมชน โดยให้ความสำคัญต่อผู้นำของหมู่บ้าน

ผู้นำของหมู่บ้านในอดีตนั้นเป็นกลุ่มผู้อาวุโสของระบบเครือญาติและ/หรือผู้ที่มีความรู้เฉพาะด้านเกี่ยวกับการดำรงชีวิตในหมู่บ้าน โดยผู้นำจะต้องได้รับการยอมรับจากคนในหมู่บ้านอย่างแท้จริง ไม่ว่าจะมาจากการเลือกตั้งหรือไม่ก็ตาม เช่น ในภาคอีสานจะมี “เจ้าโคตร” เป็นผู้อาวุโส และมี “เจ้าบ้าน” เป็นปัญญาชนผู้ทรงภูมิรู้ในการปกครองลูกบ้าน โดยมีกลุ่มผู้อาวุโสคอยช่วยเหลือ ส่วนทางภาคเหนือมีผู้นำหลายคนแยกกันตามหน้าที่ ได้แก่ “แก่บ้าน” มีบทบาทในการปกครอง “แก่ฝ่าย” มีบทบาทในการจัดการเหมืองฝายและ “แก่วัด” มีบทบาทในการดูแล

เรื่องศาสนา ในทางภาคกลางก็จะมีผู้นำที่เรียกว่า “นายบ้าน” ส่วนภาคใต้ ผู้นำก็ยังตั้งอยู่บนฐานของระบบเครือญาติและเพื่อนบ้านเป็นสำคัญ (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และพรพิไล เลิศวิชา, 2537, หน้า 40-47, 88, 153, 194 อ้างอิงจาก ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์, 2542, หน้า 65-66)

ผู้นำของหมู่บ้านเหล่านี้จึงเป็นคนของหมู่บ้าน โดยตรงและไม่ได้สถาปนาอำนาจของตนเองเหนือชาวบ้านมากนักเพราะยังมีวิถีชีวิตไม่ต่างจากชาวบ้านอื่นที่ต้องอาศัยการร่วมมือช่วยเหลือกัน รวมทั้งผู้นำยังไม่สามารถใช้อำนาจของตนได้ตามอำเภอใจอีกด้วยเนื่องจากผู้นำคนอื่น ๆ ก็ได้รับความนิยมนจากชาวบ้านด้วยกันทั้งสิ้น

วัฒนธรรมทางการเมืองของชุมชนหมู่บ้านมีมาก่อนสมัยรัชกาลที่ 5 เนื่องจากการเมืองของไทยสมัยโบราณนั้นพระเจ้าแผ่นดินทรงมีพระราชอำนาจจำกัดในการจัดสรรแบ่งปันทรัพยากรทุกส่วนของสังคมเพราะในสมัยก่อนยังไม่มียกย่องพระจักรพรรดิและระบบราชการแบบใหม่ ดังนั้น อำนาจจึงกระจายอยู่ในชนชั้นปกครองที่เรียกว่า “มูลนาย” ซึ่งไม่ได้อยู่ในระบบราชการตั้งแต่เจ้าเมืองไปจนถึงนายบ้านที่เป็นผู้นำของหมู่บ้าน (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2550, หน้า 6)

จากที่กล่าวมาแล้วข้างต้นเราจึงสรุปได้ว่า วัฒนธรรมทางการเมืองของตำบลเนินฆ้อเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมแบบหมู่บ้าน แต่วัฒนธรรมของตำบลเนินฆ้อมีลักษณะเฉพาะเจาะจงที่เป็นของตำบลเนินฆ้ออันเกิดจากปฏิสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยภายในและภายนอกตำบลดังที่จะกล่าวต่อไปข้างหน้า

1. วัฒนธรรมแบบหมู่บ้านของตำบลเนินฆ้อ

วัฒนธรรมทางการเมืองของชุมชนในตำบลเนินฆ้อช่วงก่อนการปกครองท้องถิ่นตั้งแต่ พ.ศ. 2436-2457 ตั้งอยู่บนวิถีชีวิตแบบหมู่บ้าน วัฒนธรรมแบบหมู่บ้านของตำบลเนินฆ้อก็โยงอยู่กับระบบเครือญาติเช่นเดียวกับหมู่บ้านไทยทั่วไป แต่ยังมีลักษณะเฉพาะเจาะจงของตำบลก็คือ การให้ความสำคัญต่อระบบคุณธรรมแบบพุทธศาสนาบนฐานความเชื่อหลักของตำบลที่เรียกว่า ความเชื่อแบบพุทธ-ผี-ขอม

ในการนำเสนอผลการศึกษาวัฒนธรรมแบบหมู่บ้านของตำบลเนินฆ้อจะแบ่งเนื้อหาออกเป็น 3 หัวข้อคือ

- 1) การตั้งถิ่นฐานของชุมชนในตำบลเนินฆ้อ
- 2) ระบบเครือญาติในตำบลเนินฆ้อ
- 3) ระบบคุณธรรมแบบพุทธศาสนาในตำบลเนินฆ้อ

การตั้งถิ่นฐานของชุมชนในตำบลเนินฆ้อ

วัฒนธรรมแบบหมู่บ้านของตำบลเนินฆ้อเกิดขึ้นจุดแรกจากการตั้งถิ่นฐานของชาติพันธุ์ต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกันพื้นที่ การตั้งถิ่นฐานของชุมชนเนินฆ้อแต่เดิมนั้นประกอบด้วยกลุ่มชาติพันธุ์หลัก 3 กลุ่มคือ กลุ่มคนชอง กลุ่มคนไทยพื้นเมืองในระยอง และกลุ่มคนจีนอพยพ

ก. กลุ่มคนชองเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ผสมระหว่างมอญ-เขมร ซึ่งมีบทบาทลดลงหลังจากที่อิทธิพลของขอมมากขึ้นดังจะเห็นได้จากประเพณีการเรียนภาษาขอมในเมืองหน้าค่านของขอม เช่น ชลบุรี ระยอง แกลง จันทบุรี ตราด เป็นต้น หลักฐานที่ปรากฏว่า มีชาวชองอาศัยอยู่ในตำบลเนินฆ้อนั้นพบได้จากนิราศเมืองแกลงของสุนทรภู่ในปี พ.ศ. 2349 ที่ว่า (พิน แม่นหมาย, สัมภาษณ์, 16 กันยายน 2551; เฉลียว ราชบุรี, 2546, หน้า 126-127)

“...ครั้งแล้วลาฟ้าเท่าบิตรงค์
ไปบ้านพงคือตั้งริมฝั่งคลอง
คูหมู่บ้านราวบ้านรำคาญจิต
ไม่นำคิดเข้าในกลอนอักษรสนอง
ล้วนวงศ์วานว่านเครือเฝ้าในเชื้อของ
ไม่เหมือนน้องนี้ก็น้ำน้ำตากระเด็น...”

ในปัจจุบันคนชองในตำบลเนินฆ้อได้ถูกกลืนกลายเป็นคนไทยหมดแล้วเหลือแต่เพียงร่องรอยของวัฒนธรรมที่พอเห็นได้ เช่น นายบุญเชิด งามสม เป็นหมอผีที่ได้ชื่อว่า ครูชอง และมีถิ่นฐานดั้งเดิมอยู่ที่หมู่บ้านถนนกะเพรา แต่ต่อมาได้ย้ายตามภรรยามาอยู่ที่หมู่บ้านจ่ารุง หมอเชิดได้ถ่ายทอดวิชาให้กับลูกชาย คือ นายเชื่อน งามสม ซึ่งเป็นหมอผีประจำหมู่บ้านจ่ารุง หมอเชื่อนไม่ถือว่าตัวเองมีเชื้อสายชองอีกต่อไปแล้วถึงแม้จะใช้วิชาของชองที่รับมาจากบิดาก็ตาม (เชื่อน งามสม, สัมภาษณ์, 11 สิงหาคม 2551)

ส่วนอีกกรณีหนึ่งจะพบร่องรอยของชองได้จากบ้านแบบของที่บ้านเขาฤๅษณาในอำเภอแกลง จังหวัดระยอง คือ เป็นการยกบ้านที่สูงกว่าพื้นดิน 1.5-2.0 เมตร มีบันไดขึ้นบ้าน 3-5 ขั้น พื้นที่ในบ้านแบ่งออกเป็น 3 ส่วน ประกอบด้วย ซานบ้าน กลางบ้าน และส่วนของห้องนอน นอกจากนี้ ยังมีประเพณีของชองที่ยังหลงเหลือให้เห็น เช่น การเล่นสะบ้าล้อ การเล่นลูกช่วง เป็นต้น (เฉลียว ราชบุรี, 2546, หน้า 127-129; ประวิทย์ แม่นหมาย, สัมภาษณ์, 11 ธันวาคม 2551)

ข. กลุ่มคนไทยพื้นเมืองในระยอง สันนิษฐานว่ามีมาก่อนการตั้งกรุงสุโขทัยเพราะชื่อระยองนั้นมีมาตั้งแต่ในปี พ.ศ. 1134 ดังนั้น ระยองในยุคแรกจึงอยู่ใต้อิทธิพลของขอมดังจะเห็นได้จากในระยองหรือเนินฆ้อถูกบังคับให้เรียนภาษาขอม ในขณะที่มีการประดิษฐ์ภาษาไทยในปี พ.ศ.

1826 ที่เป็นเช่นนี้เนื่องจากขอมได้เข้ามามีอิทธิพลแทนที่ชอง โดยขอมเรื่องอำนาจมาตั้งแต่สมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 1 แต่อำนาจตกต่ำในสมัยพระร่วง (พิน แม่นหมาย, สัมภาษณ์, 16 กันยายน 2551)

ชาวบ้านเนินซ้อที่เป็นคนพื้นเพระของพบว่า มีการอพยพมาจากหลาย ๆ พื้นที่ในจังหวัดระยอง เช่น วังห้ว บ้านอำเภอ พัทธา ตะพง ชากโค่น เป็นต้น (พิน แม่นหมาย, สัมภาษณ์, 2 สิงหาคม 2551)

ค. กลุ่มคนจีนอพยพ กลุ่มคนจีนในตำบลเนินซ้อเป็นคนจีนอพยพที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานและแต่งงานกับหญิงไทยส่วนใหญ่จนที่สุดในปัจจุบัน ได้ถูกกลมกลืนกลายเป็นคนไทยที่มีเชื้อสายจีน คนจีนที่อพยพเข้ามาในตำบลเนินซ้อเป็นการอพยพต่อเนื่องมาจากปากน้ำประแสร์อีกทอดหนึ่ง เนื่องจากในการอพยพย้ายถิ่นเข้ามาของคนจีนในแถบจังหวัดระยองนั้นปากน้ำประแสร์ถือว่าเป็นเมืองท่าแห่งแรกที่คนจีนเข้ามาตั้งถิ่นฐานในอำเภอแกลง หลังจากนั้นจึงอพยพต่อมาจนถึงตำบลเนินซ้อ นอกจากปากน้ำประแสร์แล้วกรุงเทพฯ ซึ่งเป็นชุมชนจีนแห่งแรกในประเทศไทยก็มีการอพยพต่อเนื่องมาอยู่ในเขตตำบลเนินซ้อด้วยเช่นกัน (พิน แม่นหมาย, สัมภาษณ์, 2 สิงหาคม 2551)

กระบวนการอพยพของคนจีนจะใช้กรณีตัวอย่างกึ่งของนายสุวิทย์ ปาลสุทธิ อดีตครูใหญ่โรงเรียนแกลงวิทยสถาวร ที่ว่า กึ่งของนายสุวิทย์เป็นผู้อาวุโสของพวกคนจีนในหมู่บ้านเนินซ้อด้วยกัน สมัยก่อนคนจีนหลังไหลเข้ามาเมืองไทยจำนวนมาก เมื่อเข้ามาแล้วก็กระจายไปอยู่ตามบ้านพี่น้อง คนไหนไม่มีพี่น้องก็พยายามไปรับจ้างทำงานเป็นลูกจ้างเขา พวกกันมาตามสายตามพวกกึ่งของนายสุวิทย์เป็นคนแก่มีคนรู้จักนับถือมาก ดังนั้น คนจีนจึงมาหาทักท้วงที่พึ่งช่วยหางานให้ต่อ ๆ กันไป (บุปผา รัตนพงศ์, สัมภาษณ์, 4 ธันวาคม 2551; เฉลียว ราชบุรี, 2549, หน้า 170)

หลักฐานที่บ่งชี้ว่า ชาวจีนได้เดินทางมาตั้งถิ่นฐานในเมืองแกลงไม่ต่ำกว่า 200 ปีนั้นคือ นิราศเมืองแกลงของสุนทรภู่ซึ่งท่านได้เดินทางไปเมืองแกลงในสมัยรัชกาลที่ 1 ในปี พ.ศ. 2349 พบว่า มีศาลเจ้าของคนจีน ศาลเจ้าของคนจีนนั้นเป็นสถานที่สำคัญที่คนจีนมาพบปะสังสรรค์กันและประกอบศาสนกิจ ดังปรากฏในคำกลอนของสุนทรภู่ที่ว่า (เฉลียว ราชบุรี, 2549, หน้า 128)

“ถึงปากช่องคลองกรุ่นเห็นคลองกว้าง

มีโรงร้างเรียงรายชายพุกษา

เป็นชุมชนมนหน้าน้ำเขาท่าปลา

ไม่รอราดินดำเนินพลาง

ถึงศาลเจ้าอ่าวสมุทรที่สุดหาด

เลียบลีลาศขึ้นตามช่องที่คลองขวาง”

คนจีนที่อพยพเข้ามาในตำบลเนินซ้อส่วนใหญ่มาทำงานทางด้านการค้าใน 2 รูปแบบ คือ เป็นพ่อค้าและลูกจ้าง ตัวอย่างเช่น เจ๊กซุ่นเป็นพ่อค้าที่มาจากเมืองจีนและมาอยู่ที่บ้านเนินซ้อเพื่อซื้อ

ของป่าไปขายที่กรุงเทพฯ และเอาสินค้าจากกรุงเทพฯ มาขายในท้องถิ่นหรือกรณีก่งของหลวงพ่อ สงกรานต์ มีบุญ เจ้าอาวาสวัดเนินทรายในปัจจุบัน เป็นลูกจ้างเรือสำเภามาจากเมืองจีนเพื่อมาขาย โองม้งกร ก่งของหลวงพ่อฯ ได้มาอาศัยอยู่และทำมาหากินในเนินซ้อจนกระทั่งได้แต่งงานกับ หลิงไทย การที่คนจีนมาประกอบอาชีพทางการค้าในขณะที่คนไทยในพื้นที่ตำบลเนินซ้อประกอบอาชีพการทำนาหรือการเกษตรจึงถือว่าเป็นการแบ่งงานกันทำระหว่างชาติพันธุ์เกิดขึ้น

อย่างไรก็ดี คนจีนไม่มีอิทธิพลต่อวัฒนธรรมของคนในตำบลเนินซ้อมากนักยกเว้น ร่องรอยของศาลเจ้าในปัจจุบันที่ถูกปรับให้เข้ากับวัฒนธรรมท้องถิ่น เช่น ศาลเจ้าพ่อหัวน้ำตกใน หมู่บ้านเนินซ้อวัดจะเรียกชื่อเจ้าพ่อว่า “ก่ง” ชาวบ้านในอดีตจะทำขนมด้วยใบตองกระพ้อมถวาย เจ้าพ่อเวลาจะมาตัดไม้ (เถาว์ล้วยหรือหวาย) ชาวบ้านเชื่อกันว่าถ้าไม่กระทำดังกล่าวจะทำให้เกิด เหตุร้ายขึ้นซึ่งชาวบ้านสังเกตได้จากสิ่งผิดปกติต่าง ๆ เช่น ควายร้องแบบไม่มีสาเหตุ (พิน แม่่นหมาย, สัมภาษณ์, 16 กันยายน 2551; หลวงพ่อสงกรานต์ สดาภิรมย์, สัมภาษณ์, 28 ตุลาคม 2551; เยื่อน มั่งคั่ง, สัมภาษณ์, 21 พฤศจิกายน 2551)

นอกจากนี้ ในปี พ.ศ. 2436-2449 จากกรณีพิพาท ร.ศ. 112 ระหว่างไทยกับฝรั่งเศส ฝรั่งเศสได้เข้ามายึดครองเมืองจันทบูรณระหว่างปี พ.ศ. 2436-2447 เพื่อเป็นประกันให้ไทยปฏิบัติตามสัญญาที่จะมอบดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงให้แก่ฝรั่งเศส หลังจากที่ถอนตัวออกจากจันทบุรีแล้ว ฝรั่งเศสยังเข้าไปยึดครองจังหวัดตราดในช่วงปี พ.ศ. 2447-2449 เพื่อแลกกับเสียมราฐ พระตะบอง และศรีโสภณ (สุวรรณค์ สุวรรณโชค, 2519) ดังนั้น คนตราดและคนจันทบุรีจึงได้อพยพหนีฝรั่งเศส มาโดยล่องเรือมาเข้าคลองเนินทราย คลองเนินซ้อ คลองท่าครก การอพยพดังกล่าวมีผลให้เนินซ้อมี ประชากรเพิ่มขึ้นอย่างเห็นได้ชัด การอพยพของคนตราดและคนจันทบุรีเป็นไปดังกล่าวที่ว่า (พิน แม่่นหมาย, 2545, หน้า 67; พิน แม่่นหมาย, สัมภาษณ์, 16 กันยายน 2551)

“ส่วนพวกที่อพยพหนีฝรั่งเศสมาเมื่อ ร.ศ. 112 พวกนี้จะอพยพมาทางเรือมาขึ้นที่เนินซ้อ เนินทราย หรือตามท่าเรือต่าง ๆ ดังกล่าวแล้ว ก็หาที่ทางประกอบอาชีพกันจนถึงปัจจุบันนี้ ยกตัวอย่างเช่น หมู่บ้านถนนกะเพราซึ่งอพยพมาจากจันทบุรี และตราด เช่น ตระกูลปลัดเปลื้องมาจากตราด ตระกูลชาญเชียวมาจากจันทบุรี ตระกูลรุ่งเรืองมาจากตราด ตระกูลงามสมมาจากบ้านซ่างซำม จันทบุรี ตระกูลเจริญรุ่งนมาจากชากโคน ตระกูลปะสังขอบมาจากคลองปูน ตระกูลหมั่นการมาจากจันทบุรี ตระกูลวงศ์ศักดิ์เช่นกัน”

“ชาวบ้านจากเมืองตราด เมืองขลุง และเมืองจันทบุรี ทวดโก้ (พ่อของก่งใจ) คำว่า ก่ง หมายถึง ดาในภาษาไทย เป็นผู้นำพร้อมด้วยภรรยาและลูก 2 คน คือ ก่งใจเป็นลูกชาย (ก่งของผู้ใหญ่ พิน แม่่นหมาย) และยายห่วยเป็นลูกหญิง (ยายของผู้ใหญ่พิน แม่่นหมาย) พาครอบครัวอพยพหนีภัยมาทางเรือมาบ้านเนินซ้อโดยก่งใจเล่าว่า เมื่อมาอยู่ใหม่ ๆ ยังมีบ้านเรือนไม่มากนัก ต่อมาเมื่ออพยพ

มามากขึ้น เช่น ครอบครัวยุคชาวจีนซึ่งเป็นครอบครัวใหญ่ ครอบครัวของกึ่งเขลิ้มที่มาจากเมืองตราด ครอบครัวกังสินพ้อของกำนันสินवल รัตนพงศ์ มาจากตะปอนใหญ่เมืองขลุง ครอบครัวดาพุด และกึ่งเครือมาจากบ้านหนองคันทร้ง เมืองตราด นอกจากนี้ ยังมีคนจีนที่มาจากเมืองจีน โดยเดินเรือจากท้องถิ่นอื่นมาอาศัยอยู่อีกหลายครอบครัว เช่น เจ้าแก้งฮุ่น เจ้าแก้งชิม เจ้าแก้งจ้อ ชาวจีนเหล่านี้ลงทุนต่อเรือสินค้า เรือที่ต่อเรียกว่า เรือใบแข็ง มีเสาสามต้น เสากลางจะใหญ่ เป็นเรือใบที่ใช้ใบเย็บสานเป็นใบเรือ ใช้ขนส่งและค้าขายขึ้นล่องระหว่างกรุงเทพฯ ปากน้ำประแสร์ เข้าจอดเรือที่ท่าตาซุ่นหรือภายหลังเรียกว่า ท่าศาลา บ้านเนินฆ้อ”

การตั้งถิ่นฐานของชาติพันธุ์ต่าง ๆ ในตำบลเนินฆ้อคือ กลุ่มคนของ กลุ่มคนไทยพื้นเมืองในระยองและกลุ่มคนจีนในระยะแรกนั้นจะกระจายตามหมู่บ้านต่าง ๆ โดยมีลักษณะภูมินิเวศของแต่ละหมู่บ้านที่สำคัญ ๆ ดังนี้ (รัชพล ภูขวัญเมือง, 2549, หน้า 11-12; มหาวิทยาลัยหัวเฉียวเฉลิมพระเกียรติ, 2547, หน้า 139; เฉลียว ราชมณี, 2545, หน้า 67-71)

หมู่บ้านเนินทรายนั้นจะตั้งตามชื่อเนินเล็ก ๆ ที่มีทรายขาวสะอาด ชาวบ้านนิยมไปชมทรายบริเวณนี้มาก่อพระเจดีย์ทรายในวันสงกรานต์เนื่องจากมีความเชื่อว่าเวลาเราไปทำบุญมีดินทรายติดเท้าออกมาจากวัดจะเป็นบาปจึงต้องขนทรายเข้าวัดในเทศกาลสงกรานต์ด้วยเหตุนี้จึงเรียกว่า “บ้านเนินทราย” (เนินทรายในปัจจุบันอยู่บริเวณที่ดินของนายชิน บำรุง)

หมู่บ้านเนินฆ้อนั้นจะตั้งตามชื่อต้นฆ้อ ต้นฆ้อมีลักษณะคล้ายต้นปาล์มที่สูงใหญ่ โดยชาวบ้านได้นำมาใช้ประโยชน์ต่าง ๆ เช่น นำใบมามุงหลังคาบ้าน นำตัวต้นมาใช้ทำเสาเรือน ทำเสาโป๊ะทำน้ำ หรือสะพานปลา เป็นต้น แต่เดิมนั้นหมู่บ้านเนินฆ้อมีต้นฆ้อขึ้นอยู่หนาแน่นทั้งบนเนินและบริเวณที่ลุ่มใกล้หนองน้ำ แต่ในปัจจุบันมีต้นฆ้อเหลืออยู่น้อยมากเนื่องจากต้นฆ้อขยายพันธุ์ยากและพื้นที่ที่เคยมีต้นฆ้อนั้นชาวบ้านได้เปลี่ยน ไปปลูกยางพาราและสวนผลไม้แทน ด้วยเหตุนี้จึงเรียกว่า “บ้านเนินฆ้อ”

หมู่บ้านถนนกะเพรานั้นจะอยู่ทางทิศตะวันตกติดกับทะเล หมู่บ้านนี้เดิมมีถนนใหญ่ยาวประมาณ 3 กิโลเมตร กว้างประมาณ 200 เมตร หน้าฝนน้ำไม่ท่วมเนื่องจากไหลลงสู่ทะเล มีต้นกะเพราแดงขึ้นอยู่เป็นจำนวนมาก บางต้นใหญ่เท่าข้อมือ บางต้นใหญ่เท่าขา ชาวบ้านจึงเรียกว่า “บ้านถนนกะเพรา”

หมู่บ้านหนองแพงพวยนั้นจะมีหนองน้ำใหญ่อยู่และมีต้นแพงพวยขึ้นอยู่ทางหน้าวัด เรือมาติดทุ่งจ่ารุง มีน้ำจืดตลอดปี ต้นแพงพวยมีลำต้นอวบน้ำมีนมขาวคล้ายผักกระเฉด ใบสีเขียว ดอกสีขาว และสีชมพู ด้วยเหตุนี้ชาวบ้านจึงเรียกว่า “บ้านหนองแพงพวย”

หมู่บ้านเนินข้าวต้มนั้นจะเป็นเนินไม่สูงนัก (ใกล้บ้านแม่ผัน) มีดินตองกะพ้อขึ้นเป็นดง ชาวบ้านทั้งเนินฆ้อ เนินทราย หนองแพงพวยจะไปตัดใบตองกะพ้อจากบ้านเนินข้าวต้มเอาไปทำ

ประโยชน์ได้หลายอย่าง เช่น ใบใช้ห่อได้ ใช้ห่อข้าวคัมมัด ข้าวคัมหาง ก้านใบใช้สานเสื่อ ลำต้นใช้ทำเสาราวข้าว เวลาบ้านไหนมีงานบุญจะต้องห่อข้าวคัมกันมาก ๆ จะต้องไปตัดใบตองกะพ้อจากเนินแห่งนี้ ชาวบ้านจึงเรียกว่า “บ้านเนินข้าวคัม”

หมู่บ้านจ่ารุงมาจากชื่อของหนองน้ำตื้นมีน้ำท่วมตลอดปีและมีกักขังเต็มทั้งกกระจัดและกอื่น ๆ ชาวบ้านนิยมตัดมาสานสิ่งของเครื่องใช้ เช่น เสื่อปูนอน สานกระสอบใส่ข้าวหรือสานเป็นเมงคาคลุมหัวกันฝนยามออกไปทำนากลางทุ่ง เป็นต้น ชาวบ้านจึงเรียกว่า “บ้านจ่ารุง”

จากลักษณะภูมิณีเวศที่แตกต่างกันของแต่ละหมู่บ้านในตำบลเนินฆ้อทำให้เกิดการพึ่งพาอาศัยกันทางเศรษฐกิจเนื่องจากมีทรัพยากรแตกต่างกัน ตัวอย่างเช่น มีกรแลกเปลี่ยนผลผลิตระหว่าง 3 หมู่บ้านหลัก คือ หมู่บ้านเนินฆ้อซึ่งในปัจจุบันมีบางคนให้สมญาว่า “น้ำกร่อย” เนื่องจากภูมิประเทศประกอบด้วยคลองน้ำจืดและป่าชายเลน หมู่บ้านถนนกะเพราซึ่งในปัจจุบันประกอบด้วย หมู่ 4 หมู่ 8 และหมู่ 9 มีผู้ให้สมญาว่า “น้ำเค็ม” เนื่องจากเป็นหมู่บ้านที่ติดชายทะเลและมีผลในเชิงนิเวศน์ทางเศรษฐกิจ เช่น มีอาชีพทำนาและการทำประมงเป็นหลัก ส่วนหมู่บ้านที่สาม ก็คือหมู่บ้านจ่ารุงซึ่งในปัจจุบันมีผู้ให้สมญาว่า “น้ำจืด” เนื่องจากเป็นหมู่บ้านที่อยู่ห่างจากทะเลและป่าชายเลน ดังนั้น จึงมักมีอาชีพการทำนา ทำสวนผลไม้ และการทำสวนยางเป็นหลัก (ชาดิชาย เหลืองเจริญ, สัมภาษณ์, 24 ตุลาคม 2551) การแลกเปลี่ยนผลผลิตระหว่างหมู่บ้านทั้งสามหมู่บ้านนั้นจะเป็นเรื่องข้าว หมากพลู กุ้ง หอย ปู ปลา กะปิ น้ำปลา ผักสด และผลไม้ เช่น ทูเรียน มังคุด เงาะกลางสาต เป็นต้น ดังคำกล่าวที่ว่า

“ผมมาสมัยแรกก็มาทำนา เงินทองไม่ได้ใช้ ใช้ข้าวแลกเปลี่ยน” (พุธ ชอบชื่น, สัมภาษณ์, 12 พฤศจิกายน 2551)

“ถนนกะเพราจะเป็นหมู่บ้านที่น้ำจืดไม่มี เค้าจับปลาอะไรได้ก็มาแลกหมากพลูทางนี้หาอะไรมาแลก” (ประวิทย์ แม่นหมาย, สัมภาษณ์, 11 ธันวาคม 2551)

“ไม่ต้องขาย ขายก็ขายไม่ได้...เกี่ยวกับการแลกคนน้ำจืดกับคนน้ำกร่อย...ทางโน้นต้องการกุ้ง หอย ปู ปลา กะปิ น้ำปลา ทางข้างบนเค้ามีผลไม้ก็เอามาให้...มังคุด ทูเรียน เงาะกลางสาต...ผักทุกอย่างก็ไม่ได้ซื้อหาราคากัน...มีอะไรก็ไปฝากกันไม่มากไม่น้อย ไม่ได้คำนึงถึงกำไรขาดทุน ถ้าพูดกำไรขาดทุนที่นี้เอากะปิไปให้ที่ 2-3 กิโล ก็ได้ผักมานิดหน่อย” (สมบัติ งามสม, สัมภาษณ์, 12 พฤศจิกายน 2551)

ระบบเครือข่ายในตำบลเนินฆ้อ

เมื่อพิจารณาความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างชาวบ้านในตำบลเนินฆ้อเราจะพบว่า มีแบบแผนความสัมพันธ์หลักอยู่ที่ความเป็นเครือข่าย ดังนั้น ในหัวข้อนี้จะนำเสนอการเชื่อมโยงการเป็นเครือข่ายในตำบลเนินฆ้อ รวมถึงบทบาททางสังคมที่เกิดมาจากการเป็นญาติกัน

ก. การ โยงความเป็นเครือญาติในตำบลเนินฆ้อ

ลักษณะของระบบเครือญาติในตำบลเนินฆ้อก็เป็นการ โยงญาติเช่นเดียวกับระบบเครือญาติในสังคมไทย คือ มีความสัมพันธ์แบบเครือญาติทั้งญาติทางสายโลหิต และญาติที่เกี่ยวข้องกันทางแต่งงานเป็นสำคัญ เราจะพบการ โยงญาติกันทั้งตำบลเนินฆ้อได้จากคำกล่าวที่ว่า (สมบัติงามสม, สัมภาษณ์, 12 พฤศจิกายน 2551) “ต.เนินฆ้อโยงกัน ญาติายายสมสู่กัน”

ความเป็นญาติกันตามสายโลหิตเกิดจากครอบครัวของแต่ละตระกูลมาบุกเบิกป่าตั้งถิ่นฐานในตำบลเนินฆ้อโดยมีการสร้างบ้านของบรรพบุรุษเป็นศูนย์กลางที่มีบ้านของลูกหลานสร้างใกล้ ๆ กันซึ่งเรียกชื่อบ้านของบรรพบุรุษว่า “บ้านกาว” ดังคำกล่าวที่ว่า

“สมัยปู่เป็นป่า ดางป่ากัน ใครชอบเขตไหนจอเอา ร่นปู่ของกันไม่ต้องซื้อต้องหา อยู่ตรงไหนก็อยู่กันจะอยู่กันเป็นตระกูล ๆ อย่างเช่น ร่นปู่มีลูกขึ้นมาก็ยกบ้านบริวารรอบ ๆ นั้น” (สมบัติ งามสม, สัมภาษณ์, 19 สิงหาคม 2552)

“ส่วนม หนองบ้านกาวที่เคียวอยู่ตรงไหน ส่วนมากจะมีลูกหลานเหลนโหล่นได้ส่วนแบ่งที่เล็ก ๆ น้อย ๆ ก็อาศัยใกล้ ๆ กัน” (สะอาด จันทร์หอม, สัมภาษณ์, 12 พฤศจิกายน 2551)

จากการตั้งถิ่นฐานโดยอาศัยความเป็นตระกูลเราจึงพบว่า ในแต่ละหมู่บ้านของตำบลเนินฆ้อก็จะมีตระกูลใหญ่ๆ ไม่กี่ตระกูล ตัวอย่างเช่น ในหมู่บ้านถนนกะเพราจะพบว่า มีตระกูลที่สำคัญคือ มีลูกหลานมาก ได้แก่ ตระกูลชาญเขียว เจริญรื่น และงามสม ดังที่มีผู้ให้สัมภาษณ์ไว้ว่า (สะอาด จันทร์หอม, สัมภาษณ์ 12 พฤศจิกายน 2551) “แรกที่เคียวมีคนมาแค่ 3 ตระกูล คือ ชาญเขียว เจริญรื่น และงามสม บุกเบิกในพื้นที่นี้ก่อนเค้าหมดเลย...กระจายคนละจุด ชาญเขียวอยู่ตะวันออกเฉียงเหนือ เจริญรื่นอยู่ตรงชายทุ่งตะวันตกเฉียงเหนือ งามสมอยู่ตรงนี้”

นอกจากนี้ การที่แต่ละหมู่บ้านในตำบลเนินฆ้อต้องพึ่งพาอาศัยและไปมาหาสู่กันทำให้เครือญาติในตำบลเนินฆ้อขยายจากความสัมพันธ์ทางสายโลหิต ไปสู่การ โยงญาติกันด้วยการแต่งงาน กล่าวคือ

“เช่น ถนนกะเพรามาแต่งงานกับจำรุง จำรุงไปแต่งงานกับเนินข้าวต้ม เนินข้าวต้ม ไปแต่งงานกับเนินทราย มีปนกัน มันโยงกันได้” (สลัด คล่องใจ, สัมภาษณ์, 4 กันยายน 2552)

“โยงเยอะอย่างลงไปได้กับตระกูลเจริญรื่น โยงกันไปโยงกันมา เคียวนี้ 2-3 โยง” (สมบัติ งามสม, สัมภาษณ์, 12 พฤศจิกายน 2551)

“นับญาติทั้งฝ่ายหญิงฝ่ายชาย แต่งงานเสร็จใช้นามสกุลของผู้ชาย” (พิน แม่นหมาย, สัมภาษณ์, 11 ธันวาคม 2551)

ระบบเครือญาติในตำบลเนินฆ้อปรากฏให้เห็นอย่างเห็นทางการเมื่อมีการประกาศใช้พระราชบัญญัตินามสกุลในสมัยรัชกาลที่ 6 ระบบเครือญาติที่ไม่เป็นทางการก่อนการประกาศใช้

พระราชบัญญัตินามสกุลนั้นมีการเรียกผู้หญิงที่ยังไม่มีสามีจะเรียกชื่อนำหน้าว่า “แดง” เหมือนกับการใช้นำหน้านางสาวในปัจจุบัน แต่ถ้าผู้หญิงมีสามีแล้วจะเรียกชื่อนำหน้าว่า “อำแดง” ส่วนผู้ชายในอดีตจะเรียกชื่อตามบุคลิกลักษณะภายนอกเป็นส่วนใหญ่ เช่น ผู้ชายที่มีผิวดำจะเรียกชื่อว่า “ดำ” แต่ถ้าใช้คำว่า “ดำ เนินซ้อ” ก็จะหมายถึง คำที่มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักกัน โดยทั่วไปว่าอาศัยอยู่ที่เนินซ้อ (การเสวนากลุ่มผู้อาวุโสของอำเภอแกลง, 28 กรกฎาคม 2551)

การบังคับใช้นามสกุลในตำบลเนินซ้อเกิดขึ้นเมื่อมีการประกาศใช้พระราชบัญญัติลักษณะการปกครองท้องที่ พ.ศ. 2457 โดยชาวบ้านได้ไปตั้งนามสกุลที่อำเภอแกลงและนายอำเภอเป็นผู้ตั้งชื่อสกุลให้ในปีนั้น พบว่า มีการตั้งนามสกุลในเนินซ้อ 18 นามสกุล คือ (พิน แม่นหมาย, สัมภาษณ์, 2 สิงหาคม 2551)

1. สกุล พลอยงาม เป็นกลุ่มที่อพยพมาจากตราด
2. สกุล ขยันดี เป็นกลุ่มที่อพยพมาจากตราด
3. สกุล ชลเสถียร เป็นกลุ่มที่อพยพมาจากตราด
4. สกุล เทียงซัด เป็นกลุ่มที่อพยพมาจากจันทบุรี
5. สกุล อารีราษฎร์ เป็นกลุ่มที่อพยพมาจากจันทบุรี
6. สกุล แม่นหมาย เป็นกลุ่มที่อพยพมาจากวังหัวใน อ.แกลง
7. สกุล ชัดเกลา เป็นกลุ่มที่อพยพมาจากตราด
8. สกุล ฉลอง เป็นกลุ่มที่อพยพมาจากชากโดนในอำเภอแกลง
9. สกุล ปรารถนา เป็นกลุ่มที่อพยพมาจากจันทบุรี
10. สกุล บุญมา เป็นกลุ่มที่อพยพมาจากพัทธา จ.ชลบุรี
11. สกุล คมขำ เป็นกลุ่มที่อพยพมาจากวังหัวในอำเภอแกลง
12. สกุล เภาดี เป็นกลุ่มที่อพยพจากบ้านอำเภอ ใกล้พัทธา จ.ชลบุรี
13. สกุล แจ่มใส เป็นกลุ่มที่อพยพมาจากตะพงในระยอง
14. สกุล มั่งคั่ง เป็นกลุ่มคนพื้นเพ
15. สกุล สวัสดิ์ เป็นกลุ่มที่อพยพมาจากหนองยายขมติดกับบ้านจำรุง
16. สกุล วิสมล ฝ่ายผู้หญิงมาจากจันทบุรี
17. สกุล รัตนพงศ์ เป็นกลุ่มที่อพยพมาจากตะปอนใหญ่ จันทบุรี
18. สกุล กฤษณา เป็นกลุ่มที่อพยพมาจากตราด

ความเป็นญาติในตำบลเนินซ้อมีพัฒนาการมาอย่างต่อเนื่องตั้งแต่มีการบุกเบิกป่าและตั้งถิ่นฐานในอดีตมาจนถึงปัจจุบันซึ่งยังคงปรากฏร่องรอยของความเป็นเครือญาติอย่างเห็นได้ชัด กล่าวคือ เมื่อวิเคราะห์จากผู้มีสิทธิออกเสียงเลือกตั้งในปี พ.ศ. ระหว่าง 19 ตุลาคม 2550- 19 ตุลาคม

2551 ซึ่งมีอยู่ทั้งหมด 3,332 คน จะพบกลุ่มคนที่ใช้นามสกุลเดียวกันดังนี้ (เทศบาลตำบลเนินซ้อ, 2551)

อันดับ 1 งามสม	133 คน
อันดับ 2 รัตนวิจิตร	124 คน
อันดับ 3 มั่งคั่ง	105 คน
อันดับ 4 เจริญรื่น	73 คน
อันดับ 5 ชาญเชียว	71 คน
อันดับ 6 ฉลอง	60 คน
คุ้มหอม	60 คน
รุจิวงศ์	60 คน
อันดับ 7 สุวรรณโชติ	56 คน
อันดับ 8 ประมวล	51 คน
อันดับ 9 ดินาน	43 คน
อันดับ 10 ประสงค์ชอบ	40 คน
อันดับ 11 รุ่งเรือง	39 คน
อันดับ 12 สรรเสริญ	37 คน

และเมื่อมาพิจารณานามสกุลที่มีการใช้มากที่สุดใน 3 อันดับแรกของแต่ละหมู่บ้านจะพบว่า นามสกุลในหมู่บ้าน ๆ มีความเหลื่อมซ้อนกันดังนี้ (เทศบาลตำบลเนินซ้อ, 2551)

หมู่ที่ 1 บ้านเนินทราย ทั้งหมด	353 คน
อันดับ 1 คุ้มหอม	33 คน
อันดับ 2 มั่งคั่ง	16 คน
อันดับ 3 บำรุง	13 คน
ศรีภักดี	13 คน
หมู่ที่ 2 บ้านเนินทราย ทั้งหมด	459 คน
อันดับ 1 สรรเสริญ	34 คน
อันดับ 2 แหวดี	30 คน
อันดับ 3 กล้าหาญ	20 คน
หมู่ที่ 3 บ้านเนินซ้อ ทั้งหมด	253 คน
อันดับ 1 มั่งคั่ง	36 คน
อันดับ 2 ฉลอง	15 คน

	อันดับ 3 เจริญรัตน์	11 คน
หมู่ที่ 4	หมู่บ้านถนนกะเพรา ทั้งหมด	381 คน
	อันดับ 1 งามสม	60 คน
	อันดับ 2 ชาญเขียว	39 คน
	อันดับ 3 รัตนวิจิตร	32 คน
หมู่ที่ 5	บ้านหนองแพงพวย ทั้งหมด	454 คน
	อันดับ 1 รัตนวิจิตร	27 คน
	อันดับ 2 สันรัตน์	20 คน
	อันดับ 3 รุจิวงศ์	19 คน
	นารมณี	19 คน
หมู่ที่ 6	บ้านเนินข้ามดัม ทั้งหมด	222 คน
	อันดับ 1 คู่หม่อม	15 คน
	อันดับ 2 รื่นรมย์	13 คน
	อันดับ 3 เมืองคำ	11 คน
หมู่ที่ 7	บ้านจำรุง ทั้งหมด	417 คน
	อันดับ 1 คินาน	40 คน
	อันดับ 2 รัตนพงศ์	28 คน
	อันดับ 3 ก่อเกิด	27 คน
หมู่ที่ 8	หมู่บ้านถนนนอก ทั้งหมด	479 คน
	อันดับ 1 ปะสังชอบ	40 คน
	อันดับ 2 งามสม	30 คน
	อันดับ 3 ชาญเขียว	29 คน
หมู่ที่ 9	หมู่บ้านถนนใน ทั้งหมด	314 คน
	อันดับ 1 รัตนวิจิตร	38 คน
	อันดับ 2 เจริญรัตน์	32 คน
	อันดับ 3 งามสม	25 คน

ข. บทบาทของระบบเครือข่ายในตำบลเนินฆ้อ

การ โยงกันเป็นญาติทางสายโลหิตและการแต่งงานในตำบลเนินฆ้อได้พัฒนาให้เกิด บทบาททางสังคมมากกว่าการเพียงนับกันเป็นญาติเท่านั้น ระบบเครือข่ายของตำบลเนินฆ้อมี บทบาทที่สำคัญทางด้านเศรษฐกิจในหมู่บ้านต่าง ๆ ดังนี้

1. การเอาแรง การเอาแรงอยู่บนฐานของระบบเครือญาติเป็นการร่วมมือกัน ลักษณะแลกเปลี่ยนแรงงานซึ่งกันและกันระหว่างชาวบ้านในแต่ละหมู่บ้านของตำบลเนินฆ้อโดยผ่านกิจกรรมที่เอาแรงกันในตำบลเนินฆ้อที่สำคัญ ๆ ได้แก่เช่น การเอาแรงกันในการทำนา การสร้างบ้าน การจัดงานของครอบครัว (วิริติ รัตนวิจิตร, สัมภาษณ์, 20 พฤศจิกายน 2551) ดังคำกล่าวที่ว่า (สลัด คล่องใจ, สัมภาษณ์ 4 กันยายน 2552) “เราอยู่กันเป็นกลุ่มทำอะไรก็ไปช่วยกัน ไปช่วยกันสักคน อีกรักก็ไปช่วยกันหมด”

1.1 การเอาแรงกันในการทำนา การเอาแรงกันในการทำนาที่ตำบลเนินฆ้อนั้นเราสามารถยกตัวอย่างการเอาแรงใน 3 หมู่บ้านของตำบลเนินฆ้อ คือ หมู่บ้านเนินฆ้อ หมู่บ้านถนนกะเพรา และหมู่บ้านจ่ารุง ในกรณีของหมู่บ้านเนินฆ้อในอดีตซึ่งแบ่งหมู่บ้านออกเป็น 3 พื้นที่ คือ บ้านบน บ้านกลาง และบ้านล่างนั้นพบว่า มีการเอาแรงในการทำนา ดังนี้ (ฟิน แม่นหมาย, สัมภาษณ์, 16 กันยายน 2551, 2 มีนาคม 2552)

“ทั้งบ้านบน บ้านกลาง บ้านล่าง จะต้องมีการลงแขกคานา มีต้นกล้า บ้านไหนได้เดือนก็บอกเลยให้มาช่วยกัน ตีฆ้องเข้าวัดประชุม ตีกลองเข้าประชุม แล้วก็บอกว่า พรุ่งนี้บ้านมีกล้าได้เดือนมาช่วยกันหน่อย”

“ผมทำนา 30 ไร่ แต่จะทำครั้งเดียวไม่ได้ เกินกำลังต้องแบ่งเป็น 3 ระยะเวลา ระยะละ 10 ไร่ คนมีญาติน้อยทำไม่ได้ต้องใช้คนค้ำแขกอย่างน้อย 30 คน ถอนกล้าอย่างน้อย 10 คน”

ส่วนการเอาแรงกันทำนาในหมู่บ้านถนนกะเพราก็เป็นไปดังคำกล่าวที่ว่า

“ช่วยกัน เวลาทำถึงหน้าสงคานา ชาวบ้านต้องไปตีข้าว แล้วก็มาซ้อม บ้านนี้ไปช่วยบ้านนี้ ไม่ได้รับจ้าง ถ้าไม่ทันก็ให้มาช่วยกันหน่อย ถ้ามีลูกเยอะก็ไม่ต้องไปช่วย ถ้าลูกน้อยคนก็ไปช่วย” (วิริติ รัตนวิจิตร, สัมภาษณ์, 20 พฤศจิกายน 2551)

“มันสนุกไม่พร้อมกัน บ้านนี้ได้ข้าวชนิดนี้ บ้านนี้ก็ได้อีกชนิดหนึ่ง นาลุ่มนาดอนแตกต่างกัน นาลุ่มใช้ข้าวสุกช้าน้อย นาดอนใช้ข้าวสุกเร็วหน่อย จังหวะที่บ้านนี้ข้าวสุกก็ไปช่วย... เอากันไว้เหมือนได้กำลังไปเรื่อย ๆ ตอนข้าวเราสุกมี 3 คน ไม่ทันหอรอก...มีขี้ทุกบ้าน นวดเสร็จก็ช่วยกันเงินเข้าขี้ตัวเอง ขึ้นกองฟางแหลมเหมือนโบราณเป็นการทำนาเสร็จในรอบปี” (สมบัติ งามสม, สัมภาษณ์, 12 พฤศจิกายน 2551)

ในหมู่บ้านจ่ารุงก็พบปรากฏการณ์ของการเอาแรงในการทำนาเช่นเดียวกับหมู่บ้านเนินฆ้อและหมู่บ้านถนนกะเพราเป็นไปดังคำกล่าวที่ว่า (สลัด คล่องใจ, สัมภาษณ์, 4 กันยายน 2552)

“ทำไร่นา เอาแขกออกแขก มีแรงเอาแรงสมัยนั้น...ตีกล้า เอากล้าไปนาแล้วปักค้ำพอข้าวได้ดูก็เกี่ยวข้าว เกี่ยวเสร็จประมาณ 10-20 วัน ก็มัดฟ่อนแล้วไปเงินเกี่ยวในหมู่บ้านไป

กลางทุ่งหลายเล่มเอาข้าวขึ้น แล้วไปนวดก็เอาแรงกัน นวดเสร็จแล้วก็ฟัดข้าว แล้วรุ่งขึ้นก็หาแขกขนใส่ยุ้งใช้กระบุง...คนที่ทำนาหมูของเราช่วยกันหมด”

1.2 การเอาแรงกันในการสร้างบ้าน การเอาแรงสร้างบ้านของตำบลเนินซ้อในอดีต ซึ่งเป็นสถานการณ์ของเศรษฐกิจตามธรรมชาติที่ยังไม่มีเทคโนโลยีสมัยใหม่หรือการแพร่หลายของเศรษฐกิจเงินตรา รวมถึงการจ้างงานนั้นต้องอาศัยการพึ่งพาแรงงานของกันและกันระหว่างชาวบ้านในการเอาแรงสร้างบ้านจะพึ่งพากันตั้งแต่ต้นจนกระทั่งสร้างบ้านเสร็จเรียบร้อย โดยอาศัยทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ในตำบลเนินซ้อ เช่น การตัดไม้ในป่าหรือการนำใบซ้อซึ่งมีมากในตำบลเนินซ้อมาเย็บเป็นหลังคา เป็นต้น กระบวนการเอาแรงสร้างบ้านในตำบลเนินซ้อสามารถแสดงได้จากคำสัมภาษณ์ของผู้มีประสบการณ์ในการเอาแรงมาก่อน ในกรณีของหมู่บ้านเนินซ้อ ดังนี้ (พิน แม่นหมาย, สัมภาษณ์, 2 มีนาคม 2552; 11 ธันวาคม 2551; 2 สิงหาคม 2551)

“สมัยก่อนที่เก็ดหมู่บ้านขึ้นเนื่องจากทำงาน ไม่ต้องมีค่าจ้าง บ้านนี้ไปช่วยบ้านนี้ ฟรุ้งนี้ไปช่วยบ้านโน้น การเอาแรงลงแขก ก่อนจะยกบ้านต้องไปตัดต้นซ้อ ใบซ้อก่อนเอามาเย็บใช้คำนวณได้ถูก ตัดไม้มายกบ้าน พอชุมชนกว้างเข้าตั้งบ้านขึ้น เช่น บ้านเนินซ้อยังไม่ใช้ตำบล บ้านเนินซ้อ บ้านเนินทราย บ้านหนองแพงพวย บ้านเนินข้ามดัม บ้านจ่ารุง หมู่บ้านถนนกะเพรา เพราะสาเหตุที่ตั้งซ้อมีที่มาที่ไป เนื่องจากยกบ้านทำอะไรก็ได้แล้วแต่ จะมีงานบวช จัดกฐิน ก็บอกกล่าวกันแล้วไม่ต้องใช้เงิน ใครมีมะพร้าวก็หิ้วมะพร้าวไป ใครไม่มีอะไรก็เอาข้าวสาร ไปถุงนึ่ง มีน้ำตาลไปมีน้ำอ้อยไป ไปช่วยงานกัน”

“การปลูกบ้านที่อยู่อาศัย สมัยก่อนต้นซ้อมีความสำคัญเพราะว่าจะยกบ้านอยู่อาศัย จะต้องตัดใบซ้อมาก่อนแล้วเย็บ แถวนี้ต้นซ้อเยอะ เอาใบซ้อมาเย็บเหมือนใบจาก พอเย็บเสร็จปลูกบ้านเสร็จก็เริ่มทำงานกัน ช่วยเหลือกัน เอาแรงกัน เอื้อเพื่อเผื่อแผ่กัน คนโน้นไปช่วยคนนี้ไปช่วย”

ในกรณีของหมู่บ้านจ่ารุงก็จะพบว่ามีการเอาแรงสร้างบ้านในลักษณะเดียวกับหมู่บ้านเนินซ้อ ดังนี้ (สลัด คล่องใจ, สัมภาษณ์, 4 กันยายน 2552) “สมมติว่าบ้านนี้จะทำบ้านก็ขึ้นไปบนเนินไปป่าไปขอนไม้เสร็จก็มาหาพวกตรงบ้านไปช่วยกันเลื่อยไม้เสร็จ ช่วยทำงานเสร็จ ไม่ใช่ไปทำเฉพาะวันเดียว ช่วยกันจนเสร็จสมัยนั้น”

ส่วนในกรณีของหมู่บ้านถนนกะเพราก็เช่นเดียวกับหมู่บ้านเนินซ้อกับหมู่บ้านจ่ารุงที่มีการเอาแรงกันดังคำกล่าวที่ว่า (วิริติ รัตนวิจิตร, สัมภาษณ์ 20 พฤศจิกายน 2551) “มีช่วย สมัยนั้นใช้เกวียนขนไม้ เอาไม้จากบ้านบน ไม้ซุงใช้ควายไปลาก ไปช่วยกัน เกวียน 3-4 เล่มขนมา วานกันไม่ได้จ้าง บ้านนี้มีเกวียนมีควายก็ไปช่วยหน่อย”

1.3 การเอาแรงกันในการจัดงานสำคัญของครอบครัว เช่น เมื่อครอบครัวใดมีงานบวชชาวบ้านก็จะมาช่วยการเตรียมงานล่วงหน้าอย่างน้อย 3 วัน ดังคำกล่าวที่ว่า (พิน แม่นหมาย,

สัมภาษณ์, 2 มีนาคม 2552) “เรื่องนี้สำคัญ สมัยก่อนเช่น ปู่เฒ่าเป็นญาติกับผม พ่อเฒ่าอยู่นอนอยู่วัง
หว่า เค้าก็นับถือ เจอที่ไหนก็ยกมือไหว้ มีงานก็บอกกัน อย่างงานบวชนาคต้องอยู่ 3 วันมานอนค้าง
กันที่นี้ ความใกล้ชิดผูกพันกัน”

2. บทบาทของระบบเครือญาติกับการสร้างสวัสดิการของชุมชน การผลิตของชาวบ้าน
ในตำบลเนินฆ้อในอดีตเป็นกระบวนการที่ต้องพึ่งพาธรรมชาตินอกเหนือจากการที่ต้องพึ่งพาอาศัย
กัน ดังนั้น ในบางช่วงชาวบ้านจึงอาจประสบภัยจากธรรมชาติได้ เช่น น้ำท่วมหรือฝนแล้งทำให้เกิด
ผู้ที่ประสบความเดือดร้อนทางเศรษฐกิจขึ้นได้ แต่ระบบเครือญาติในตำบลเนินฆ้อก็ได้ก่อให้เกิด
การสร้างสวัสดิการของชุมชนขึ้นมา คือ การมีกลไกช่วยเหลือผู้ที่ตกทุกข์ได้ยากโดยผู้ที่ไม่ประสบ
ภัยก็จะช่วยเหลือแบ่งปันให้กับผู้ที่ประสบภัย ดังคำกล่าวที่ว่า

“สมัยก่อนฝนตกทำนาไม่ได้ ถ้าใครมีข้าวมาก ๆ ก็ต้องแบ่งกันช่วยกัน ให้ยืมมากินก่อน
ถ้าไม่มีใช้ก็ไม่เป็นไร จะหุงข้าวกินได้ไม่กี่วันข้าว 1 ถัง ต้องไปหากล้วย กลอย มันเทศ มาผสมกัน”
(พิน แม่นหมาย, สัมภาษณ์, 2 มีนาคม 2552)

“เวลาคิดทุกข์ได้ยากเค้าจะช่วยกัน เค้าเกาะกลุ่มกัน สมมติว่าขาดข้าว ขาดน้ำ อาหารการ
กิน เค้าจะช่วยกัน” (วิริติ รัตนวิจิตร, สัมภาษณ์, 20 พฤศจิกายน 2551)

ระบบคุณธรรมแบบพุทธศาสนาในตำบลเนินฆ้อ

ระบบเครือญาติในตำบลเนินฆ้อในช่วงที่วิทยานิพนธ์นี้ศึกษาตั้งแต่การปฏิรูปการ
ปกครองแผ่นดินเป็นต้นมา พบว่า มีบทบาททางด้านเศรษฐกิจเป็นสำคัญ เช่น การเอาแรง เป็นต้น
ดังนั้น จึงต้องมีระบบคุณธรรมเป็นตัวเชื่อมทางวัฒนธรรมของตำบลเนินฆ้อ กล่าวโดยสรุปแล้ว
วัฒนธรรมของตำบลเนินฆ้อจึงเป็นระบบเครือญาติที่ถูกกำกับโดยระบบคุณธรรม ดังคำกล่าวที่ว่า

“มันมีอยู่ 2-3 กรณีใหญ่ ๆ 1. สายรก เกิดจากแม่เดียวกัน 2. สายเลือด 3. สายธรรมะ ดอง
ก็เรียกจัดว่าอยู่ในสายเลือด” (พิน แม่นหมาย, สัมภาษณ์, 2 มีนาคม 2552)

“ไม่ใช่ญาติอย่างเดียวต้องมีคุณธรรมด้วย” (ประวิทย์ แม่นหมาย, สัมภาษณ์, 11 ธันวาคม
2551)

“คนเราถ้าหากมีคุณธรรมที่ไม่ใช่ญาติโดยสายเลือดก็นับถือกัน บางตระกูลญาติทะเลาะ
กันก็มี บางคนไม่ใช่ญาติแท้ ๆ ยังอาศัยให้ความสบาย อุปการะเป็นเรื่องของแต่ละคน” (พิน แม่น
หมาย, สัมภาษณ์, 11 ธันวาคม 2551)

ระบบคุณธรรมแบบพุทธศาสนาของตำบลเนินฆ้อในอดีตตั้งอยู่บนระบบความเชื่อแบบ
พุทธ-ผี-ขอมหรือพราหมณ์ พุทธศาสนาที่ผสมผสานกับความเชื่อเรื่องภยันตรายผีและขอมเป็นสิ่งที่
รู้จักกันโดยทั่วไปว่าเป็นพุทธศาสนาแบบชาวบ้าน คือ “เป็นความเชื่อของชาวบ้านเพราะว่าคนเรา
ต้องหาหลักยึดเหนี่ยว ถ้าไปวัดก็ต้องยึดวัด ถ้าไปป่าก็ต้องยึดป่า” (พิน แม่นหมาย, สัมภาษณ์, 2

มีนาคม 2552) ดังนั้น ความเชื่อคุณธรรมแบบพุทธศาสนาจึงมีบทบาทในการจัดการทางสังคม ส่วนความเชื่อการนับถือผีมีบทบาทในการจัดการเรื่องเกี่ยวกับธรรมชาติ และความเชื่อแบบขอมเป็นเรื่องของพลังเหนือธรรมชาติ ระบบคุณธรรมและความเชื่อของตำบลเนินหม่อมมีองค์ประกอบที่สำคัญดังนี้

ลักษณะคุณธรรมแบบพุทธศาสนา

ลักษณะคุณธรรมแบบพุทธศาสนาในตำบลเนินหม่อมพัฒนามาจากการขยายตัวของพุทธศาสนาแบบเถรวาทในแถบภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พุทธศาสนาแบบเถรวาทนั้นได้เข้ามาในระยองตั้งแต่สมัยอยุธยาจนกลายเป็นวัฒนธรรมของคนในระยอง ดังจะเห็นได้จากหลักฐานการสร้างวัดโฆคนในอำเภอเมืองแกลงซึ่งเป็นวัดเก่าแก่มากที่สุดของจังหวัดระยอง กล่าวคือ วัดโฆหรือวัดโฆคทิมธาราม สร้างเมื่อประมาณปี พ.ศ. 2007 ซึ่งมีอายุ 500 กว่าปี วัดนี้ได้ถูกสร้างมาตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนปลาย ความเจริญรุ่งเรืองของวัดโฆคนในสมัยนั้นแสดงให้เห็นได้จากการมีภาพจิตรกรรมฝาผนังในอุโบสถเก่าอันทรงคุณค่าของจังหวัดระยองเพราะไม่มีวัดไหนในจังหวัดระยองที่มีภาพจิตรกรรมฝาผนังรวมทั้งการที่วัดโฆคยังได้รับเกียรติใช้สถานที่จัดงานฉลองความยั่งยืนวัดในพระพุทธศาสนาที่มีอายุเกิน 100 ปี ซึ่งในปัจจุบันยังไม่มีวัดใดในจังหวัดระยองเป็นเจ้าภาพจัดอีกเลย (คณะสงฆ์จังหวัดระยอง, 2540, หน้า 12-13)

ความเจริญของพุทธศาสนาแบบเถรวาทในอำเภอแกลงยังแสดงให้เห็นได้จากการที่พระสงฆ์ในอำเภอได้เป็นพระสังฆราชคือ พระธรรมธีรราชมหามุนี (ชื่น) หรือพระสังฆราชชื่น พระสังฆราชชื่นเดิมเป็นพระมหาเถระเมืองระยอง ตำแหน่งพระสังฆราชเมืองแกลงอยู่ก่อน แต่ด้วยความที่ท่านเป็นพระเถระที่ปราดเปรื่องและมีชื่อเสียงอยู่ในสมัยกรุงธนบุรี และในที่สุดท่านจึงได้รับการแต่งตั้งเป็นพระราชาคณะที่พระโพธิวงศาจารย์ที่วัดหงษ์ตั้งแต่ต้นรัชสมัยของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีและต่อมาได้รับสมณศักดิ์สูงสุดขึ้นเป็นสมเด็จพระสังฆราช (คณะศิษยานุศิษย์, 2518)

ในแถบตำบลเนินหม่อมเราก็พบการสืบทอดของพุทธศาสนาแบบเถรวาท ตัวอย่างเช่น ในกรณีวัดป่ากร้านั้นมีประวัติว่า นายพลับ (ขุนศรีสังหาร) ซึ่งเป็นบิดาของสุนทรภู่วชอยอยู่ที่วัดป่าชลธาร (ป่ากร้าเก่า) ในปี พ.ศ. 2349 สุนทรภูได้ไปเยี่ยมบิดาซึ่งในขณะนั้นท่านบวชได้ 20 พรรษาแล้วมีสมณศักดิ์เป็นพระครูธรรมรังษิมหากวีและเป็นเจ้าคณะเมืองแกลงในสมัยรัชกาลที่ 1 (ไม่ทราบ พ.ศ.) (ที่มาข้อมูลของวัด, ม.ป.ป.)

จากที่กล่าวมาข้างต้นนั้นแสดงให้เห็นถึงการเข้ามาของพุทธศาสนาแบบเถรวาทที่มีมาช้านานจนกลายเป็นวัฒนธรรมที่มีการปฏิบัติสืบทอดกันมา และการเป็นสมเด็จพระสังฆราชของพระธรรมธีรราชมหามุนีและเจ้าคณะเมืองแกลงของบิดาของสุนทรภู่นั้นแสดงให้เห็นถึงการสืบทอดของพุทธศาสนาแบบเถรวาทในตำบลเนินหม่อม

ชาวบ้านในตำบลเนินฆ้อได้นำคำสอนของพุทธศาสนามาใช้อย่างต่อเนื่องจนกลายมาเป็นวิถีชีวิตที่เป็นพื้นฐานของวัฒนธรรมแบบหมู่บ้านในตำบลเนินฆ้อ ได้แก่ คำสอนเรื่องกฎแห่งกรรมที่มองผลการกระทำของมนุษย์เป็นเรื่องของบุญ-บาป แต่กฎแห่งกรรมในวิถีชีวิตของตำบลเนินฆ้อเป็นกฎแห่งกรรมในลักษณะที่เรียกว่า “คร่อมภพข้ามชาติ” (ระวี ปัญญาธิง, สัมภาษณ์, 19 มกราคม 2553) ดังคำกล่าวของผู้อาวุโสในตำบลเนินฆ้อที่ว่า

“ทำบุญชาตินี้มีผลชาติหน้า” (สลัด คล่องใจ, สัมภาษณ์, 4 กันยายน 2552)

“บางคนคิดว่าตายแล้วไม่เกิด แต่ถ้าเราเอาคำของพระพุทธเจ้าหลายชาติ คนบางหมู่จำพวก ก็มีบางคนที่ว่า ตายแล้วไม่เกิดหรือก คนบางคนเชื่อพระพุทธเจ้าตายแล้วเกิด ใครสะสมมาดีก็เกิดดี ใครสะสมมาไม่ดีก็เกิดไม่ดี” (สลัด คล่องใจ, สัมภาษณ์, 4 กันยายน 2552)

“สมัยก่อนบทบาทของทางพุทธสำคัญต่อชีวิตคนมาก เรามีความเชื่อที่เราต้องยอมรับธรรมะต่าง ๆ มีความเชื่อว่ามีชีวิตว่าทำบุญแล้วได้ไปเกิดใหม่มีความเชื่อแบบนี้” (พิน แม่นหมาย, สัมภาษณ์, 2 มีนาคม 2552)

ความเชื่อเรื่องบุญ-บาปสะท้อนออกมาเป็นระบบคุณค่าในการดำรงชีวิตของชาวบ้านในตำบลเนินฆ้อ ดังนี้

ก. คุณค่าเรื่องการรักษาศีล ความเชื่อเกี่ยวกับคุณค่าเรื่องการรักษาศีลเป็นการนำคำสอนเรื่องศีล 5 ของพุทธศาสนามาใช้เพื่อจัดการกับพฤติกรรมภายนอกของคนในชุมชนเดียวกัน ตัวอย่างเช่น ศีลข้อที่ 1 ห้ามการฆ่าสัตว์ตัดชีวิตได้กลายมาเป็นหลักปฏิบัติที่สำคัญในทางเศรษฐกิจ ดังคำกล่าวที่ว่า (พิน แม่นหมาย, สัมภาษณ์, 11 ธันวาคม 2551, 2 มีนาคม 2552)

“คนแต่ก่อนเวลาไถนาจะไม่ไถวันพระ เดี่ยวควายจะไปเหยียบสัตว์เล็ก ๆ น้อย ๆ ทั้งหลายตาย”

“ผมเป็นชาวนา เวลาไถนาวันพระยังไม่ไถนาเพราะควายจะไปเหยียบสัตว์เล็กในนาตาย”

“สมัยก่อนหยุดวัน โกรน วันพระ สมัยนี้หยุดวันเสาร์ วันอาทิตย์”

ข. คุณค่าในเรื่องhiri โอดัปะและขันติ เป็นคุณค่าของพุทธศาสนาที่นำมาใช้เพื่อกำกับและจัดการกับภาวะจิตใจภายใน ดังนี้ (พิน แม่นหมาย, สัมภาษณ์, 11 ธันวาคม 2551, 2 มีนาคม 2552)

“hiri คือความละเอียดต่อบาป โอดัปะคือความเกรงกลัวต่อบาป ทำคนในให้งาม ขันติคือความอดทน 3 อันนี้แหละที่เอามาสอนลูกสอนหลาน”

“ทางพระเรียก อธิกร คือ คนทำผิด มหาพระ มาบอกพระ พระตั้งกรรมกรขึ้นเรียกว่า ระงับอธิกร”

“ให้เลิกแล้วต่อกัน รับสารภาพดี ๆ คนเราถือว่ารับสารภาพผิดแล้วน่าชมเชย...ก็ไม่เสียหน้า ก็มารับสารภาพ คนผิดรับผิดถือว่าเป็นคนดี รู้แล้วว่าเราผิด แล้วเจ้าอาวาสก็สั่งสอนว่าทีหลังอย่าทำอีกมันบาปกรรมติดตัวเราไปชาติหน้า”

ค. คุณค่าในเรื่องพรหมวิหาร 4 เป็นคุณค่าที่ช่วยให้เกิดการช่วยเหลือเอาแรงกันในชุมชน ตำบลเนินฆ้อดังกล่าวที่ว่า (พิน แม่นหมาย, สัมภาษณ์, 2 มีนาคม 2552)

“คำสอนของพระพุทธเจ้า เช่น พรหมวิหาร 4 ถ้าปฏิบัติได้ก็จะมีความรุ่งเรืองในชีวิต เพราะเราเมตตาต่อเค้า เค้าก็เมตตาต่อเรา ทำให้คนเรามีใจผูกพันซึ่งกันและกัน”

ลักษณะความเชื่อการนับถือผี

ความเชื่อเรื่องการนับถือผีเป็นการที่ชาวบ้านตำบลเนินฆ้อนำระบบคุณค่าในอศิตมาเสริมระบบคุณธรรมแบบพุทธศาสนา กล่าวคือ ในขณะที่คุณค่าแบบพุทธศาสนาถูกนำมาใช้ในการจัดการชีวิตของคนและชุมชน แต่ความเชื่อเรื่องการนับถือผีช่วยเสริมในการจัดการเกี่ยวกับธรรมชาติ ความเชื่อเรื่องการนับถือผีที่สำคัญในตำบลเนินฆ้อ ดังนี้คือ

- ความเชื่อเรื่องเจ้าที่เจ้าทาง เจ้าป่าเจ้าเขา ความเชื่อดังกล่าวเป็นความเชื่อที่แพร่หลายกระจายอยู่ในทุกหมู่บ้านของตำบลเนินฆ้อ เราพบว่า มีการนับถือเจ้าที่เจ้าทางในที่ต่าง ๆ ตั้งแต่ในครัวเรือน ดังคำกล่าวที่ว่า (พิน แม่นหมาย, สัมภาษณ์, 11 ธันวาคม 2551) “มีอย่างเดียวจูดรูปออกปู้ยาดาทวดให้อยู่เฝ้าบ้าน”

- ในท้องนาของตำบลเนินฆ้อก็ยังมีความเชื่อเกี่ยวกับเจ้าที่เจ้าทาง เช่น เจ้าแม่โพสพ เช่นเดียวกับหมู่บ้านทั่วไป ดังคำกล่าวที่ว่า (พิน แม่นหมาย, สัมภาษณ์, 11 ธันวาคม 2551)

“สมัยก่อนพ่อแม่ผมทำนาจะสอนเลยเวลาจะแรกนา ต้องทำขนมต้มขาวต้มแดง บายศรีไปบอกเจ้าของนา ชื่อ ดาห์กมูกายหักม๊ก ดาห์รักายพุทโร”

“ทำขวัญข้าวมี 2 ลักษณะ ข้าวตั้งท้องราวดวง มีผลไม่มีอะไรจะไปทำขวัญ แม่พระโพสพแพ่ท้อง แล้วเวลาข้าวเข้าลานแล้วต้องไปทำขวัญ”

- ในกรณีของพื้นที่ป่าก็ยังมีเจ้าป่าเจ้าเขาที่ชาวบ้านในตำบลเนินฆ้อจะขออนุญาตในการตัดไม้เพื่อใช้ประโยชน์ เช่น กรณีของหมู่บ้านเนินข้าวต้ม พบว่า มีการนับถือเจ้าพ่อหัวน้ำตกเมื่อต้องเข้าไปในป่าเพื่อตัดไม้มาใช้ประโยชน์โดยการทำขนมข้าวต้มที่ห่อด้วยใบตองกระพ้อไปถวายเจ้าพ่อซึ่งชาวบ้านเชื่อกันว่าหากไม่มีการนำขนมข้าวต้มไปถวายก็จะเกิดเหตุการณ์ไม่ดีต่าง ๆ ดังนี้

“ความเชื่อ ป่าซำก็มี ยายกะลีตากะลา เจ้าที่ของป่าซำ เวลาจะเผาจะเอา.. 4 มุม ไปบอกเจ้าที่ป่าซำ คนที่เป็นสัปเหร่อต้องรู้ตรงนี้ ต้องสังเกต” (พิน แม่นหมาย, สัมภาษณ์, 11 ธันวาคม 2551)

“เนินทรายไปเก็บไม้กันคนที่ไม่ไหว้ ไปกินอะไรตายเลย” (พิน แม่นหมาย, สัมภาษณ์, 11 ธันวาคม 2551)

“เนินข้าวต้ม สมัยนั้นจะไปตัดแถววัลย์ตัดอะไร จะทำขนมข้าวต้มที่ห่อด้วยใบตองกะพ้อ ไปถวายเจ้าพ่อหัวน้ำตก...จะเอาไม้อะไรก็บอกก็ขอ คนมาทำอะไรก็บอก” (เขื่อน มั่งคั่ง, สัมภาษณ์, 21 พฤศจิกายน 2551)

“บอกเจ้าพ่อหัวน้ำตกผู้ดูแลท้องถิ่นนี้ ป่านี้ที่ดูแล ลูกจ้างจะมาตัดหวาย ตัดไม้ก็บอก เอาไปเลยทีเดียวไม่ได้เลยมันเป็นอาถรรพ์สมัยก่อน ที่เล่าถือกันมาอย่างเข้มข้น ผมเองก็ประสบมาสมัยที่ผมเที่ยวอยู่ทางนี้...ถ้าไม่บอกไม่กล่าวจะมีเหตุการณ์ควายจะตื่น อยู่ ๆ ควายก็วิ่ง โดยไม่มีสาเหตุ ต้องบอกต้องกล่าว...ทีแรกอยู่ต้นไม้ใหญ่ แต่ถูกโค่นไปแล้วทำสวนยาง...เค้าก็เลยเชิญมาตั้งศาลอยู่ที่นี้ สมัยก่อนน้ำตกตกมาตลอด” (บรรลูน รื่นรมย์, สัมภาษณ์, 21 พฤศจิกายน 2551)

- ในท้องทะเลชาวบ้านในตำบลเนินฆ้อก็มีความเชื่อเรื่องเจ้าที่เจ้าทางอย่างในกรณีของหมู่บ้านถนนกะเพราะจะมีการนับถือเจ้าพ่อหงส์ทองเพื่อสามารถจัดการกับเรื่องทะเลที่ชาวบ้านต้องออกไปทำประมง หลังจากเห็นความศักดิ์สิทธิ์แล้วยังได้ขยายการนับถือเจ้าพ่อหงส์ทองมาสู่เรื่องต่าง ๆ ในชีวิตประจำวัน เช่น การบ่นเรื่องของหาย เรื่องการเจ็บป่วย เรื่องอาชีพ และการขอหวย เป็นต้น ดังมีคำกล่าวที่ว่า

“สมัยก่อนก็อย่างว่าศาลเจ้าปากคลองเป็นจุดศูนย์กลางของคนมาหมู่บ้าน...มีเรื่องอะไรเดือดร้อนก็ไป ออกทะเลก็ไปบนไปไหว้ ออกทะเลขอให้ปลอดภัย” (เพชร ขอบชื่น, สัมภาษณ์, 12 พฤศจิกายน 2551)

“เจ้าพ่อหงส์ทองไม่ใช่เฉพาะชาวประมง ทั้งหมู่บ้าน คนจะไปทำอะไรก็มา...ญาติเจ็บป่วยก็มาบ่น อยากให้ลูกหลานเป็นทหารก็มาบอกกล่าวกัน คนเจ็บป่วยก็มาบอก อย่างประมงก็ยังบอกอยู่ก่อนออกเรือ เรื่องอาชีพ อย่างหอยก็ขอ บ่นกันหมด” (สมบัติ งามสม, สัมภาษณ์, 12 พฤศจิกายน 2551)

“หมู่บ้านถนนกะเพราะเจ้าพ่อหงส์ทองชาวบ้านนับถือเป็นของคนทั้งหมู่บ้าน...ไม่ว่าจะเป็นของหาย ขอบบนบานศาลกล่าวจะได้ส่วนมาก” (สุราษฎร์ งามสม, สัมภาษณ์, 12 พฤศจิกายน 2551)

- แม้แต่ในการทำฝายให้ประสบผลสำเร็จก็ยังคงอาศัยความเชื่อเจ้าที่เจ้าทางดังกล่าวของผู้ที่สร้างฝายได้ให้ข้อมูลไว้ดังนี้ (พิน แม่นหมาย, สัมภาษณ์, 2 มีนาคม 2552)

“ผมทำฝายกั้นน้ำเค็มเข้าบ้าน เขาแมคโครไปขุด ขุดยังไม่ขึ้น การลากไม้ในป่าก็ไม่ขึ้น ไปเอาที่ใหญ่กว่านั้นก็ไม่ขึ้น เจ้าของก็ทิ้ง บังเอิญมีคนมาเยี่ยมบ้านกัน เค้าบอกให้บอกกล่าวเจ้าที่เจ้าทาง ก็ไปบอกเอาขนมเปี๊ยะ เหล้า พอบอกกล่าวเสร็จ ผู้ใหญ่แก้วเค้าบอกเจ้าของลงไปติดขึ้นมาได้ เป็นสิ่งมหัศจรรย์ไม่รู้อะไรเกิดขึ้น”

การนับถือผีถูกผนวกเป็นส่วนหนึ่งของระบบคุณธรรมแบบพุทธศาสนาในตำบลเนินฆ้อ ตัวอย่างเช่น งานทำบุญส่งหรือทำบุญส่งผีในหมู่บ้านจำรุงซึ่งเป็นประเพณีทางศาสนาโดยตั้งอยู่บนหลักกฎแห่งกรรมเพื่อส่งผีบรรพบุรุษและญาติพี่น้อง โดยปกติจะมีพิธีทำบุญส่งหลังวันสงกรานต์และวันปล่อยผี กล่าวคือ ตั้งแต่สงกรานต์ไปประมาณ 3-5 วันก็จะเริ่มจากการทำพิธีปล่อยผีก่อน หลังจากนั้นก็จะมีการทำบุญส่งผีโดยจัดซื้อป๋วยตาทวดและเผากระดาษเพื่ออุทิศส่วนกุศลให้แก่บุคคลเหล่านั้น ในช่วงดังกล่าวนี้จะเป็นโอกาสที่ญาติพี่น้องจากที่อื่นจะมาพบปะกันที่เนินฆ้อ ดังคำกล่าวที่ว่า (มานพ กว้างขวาง, สัมภาษณ์, 22 เมษายน 2551; เชื้อน งามสม, สัมภาษณ์, 11 สิงหาคม 2551; ธัญพิสิษฐ์ ศิริรงค์, สัมภาษณ์, 19 มิถุนายน 2552)

“ทำบุญส่งยังเป็นประเพณีที่คนยังมาอยู่ เค้ายังมีความเชื่อว่าสงกรานต์ นรกเปิดญาติพี่น้องมารอรับส่วนบุญ ทุกบ้านจะจัดคิวทำบุญยาวทำบุญที่วัดบ้างที่บ้านบ้างแล้วแต่ หลังจากที่ตั้งวงทำบุญคือสงกรานต์ในแถบนี้จะทำบุญทุกวันแล้วจะมีเช้าทำบุญที่วัด เพลใครจะเป็นเจ้าภาพ นัดวันแล้วนิมนต์พระมาที่บ้าน ไล่ยาวจนกระทั่งถึงวันทำบุญส่งคนก็จะไปทำบุญส่งที่ศาลาเจ้าทุ่งของจำรุง ตรงด้นมะม่วงที่มีกองทรายอยู่ หมู่บ้านข้าง ๆ ก็จะมีศาลเจ้าทุ่งของเค้าก็จะไล่ส่งกันไปทีละหมู่ ๆ มีอยู่ เค้าเชื่อว่าวันสงกรานต์ญาติพี่น้องมา บรรพบุรุษมารอรับส่วนบุญจึงทำบุญช่วงนี้ เค้าจะทำบุญกันเยอะมากช่วงนี้ พระวิ่งกันเหนื่อยเลย 2-3 วัด ช่วงสงกรานต์พระน้อย คิวยาวของมัน เวลาที่เกิดปรากฏการณ์แล้วหาคำตอบไม่ได้โดยปกติเป็นส่วนตัวมีบ้าง บนหลวงพ่อโต”

ลักษณะความเชื่อแบบขอม

ความเชื่อเรื่องคาถาอาคม ความเชื่อเรื่องคาถาอาคมในตำบลเนินฆ้อเป็นผลผลิตที่มาจากอิทธิพลของขอมที่มีต่อจังหวัดภาคตะวันออกเฉียงของไทยในสมัยโบราณ ดังจะเห็นได้จากประเพณีการเรียนภาษาขอมในตำบลเนินฆ้อที่ต่อเนื่องกันมาจนถึงการเกิด โรงเรียนประชาบาลในวัดดังจะเห็นได้จากคำกล่าวของสุวิทย์ ปาลสุทธิ ครูใหญ่ของโรงเรียนประจำอำเภอแกลงวิทยสถาวร ได้ชี้ให้เห็นว่า (เฉลียว ราชบุรี, 2546, หน้า 166, 211-212) “หนังสือขอมถือเป็นหนังสือศักดิ์สิทธิ์เกี่ยวกับตำราสำคัญต่าง ๆ เกี่ยวกับตำราไสยเวทย์ คาถาอาคมอยู่ยงคงกะพัน แม้มันมีกรรมต่าง ๆ สำหรับแสดงธรรมก็จารด้วยใบลานสำหรับพระเทศน์ ตัวอักษรเป็นหนังสือขอมทั้งนั้น”

คาถาอาคมที่ยังมีการนับถือกันอยู่ในตำบลเนินฆ้อหลังจากที่ขอมหมดอำนาจลงในภาคตะวันออกเฉียงของไทย ได้แก่ การเสกหนังควาย การทำน้ำมนต์ การใช้รากชะเอม เป็นต้น

“เคยเห็นด้วยตา อยู่ในท้องเหลือนิดเดียว เค้านั่งบริกรรมควายจะหดเรื่อย ๆ จนเหลือนิดเดียว มหัศจรรย์ คนทำคือเขมร ผมเห็นเลย เค้ามีคาถาของเค้า” (พิน แม่นหมาย, สัมภาษณ์, 2 มีนาคม 2552)

“เดี๋ยวนี้มีหลายรูปแบบ หมอปัจจุบัน เมื่อก่อนหมอไม่มีก็เอาน้ำมันดี ใบไม้เป็นยา สมุนไพร เอาสมุนไพรช่วย คาถาอาคมช่วย 2 ทางชัดเจน ทำน้ำมันดี ฟัน ปวดหัว เจ็บท้อง บาดแผล ก็จะมีสมุนไพรของเค้า ใช้ฟันก็มีคาถาอาคมเหมือนกัน เด็กเป็นอะไรก็คาถาเหมือนกันเดี๋ยวนี้ยังใช้ อยู่” (สมบัติ งามสม, สัมภาษณ์, 12 พฤศจิกายน 2551)

“ของเหนียว ฟันไม่เข้า คงกระพันชาตรี รากชะเอม เขตตะปาด เวลาคนจะพกรากชะเอม เค้าเอาคนที่เรียนตรงนี้มาทำ ให้นั่งคุกเข่าถือรากชะเอม คนที่จะให้ยื่นมีมีคดาบยาวฟัน 3 ที ถ้าคนใจไม่ถึงคงเรียบริ่อย” (พิน แม่หมาย, สัมภาษณ์, 2 มีนาคม 2552)

“คนปวดท้อง เป็นฝีอะไรพวกนี้มีคาถาใช้น้ำมันทา อะไรต่ออะไร เป่ากัน” (สะอาด จันทร์หอม, สัมภาษณ์, 12 พฤศจิกายน 2551)

บทบาทของระบบคุณธรรมในตำบลเนินฆ้อ

ในขณะที่ความสัมพันธ์แบบเครือญาติในตำบลเนินฆ้อมีบทบาททางด้านเศรษฐกิจเป็นหลัก แต่ระบบคุณธรรมจะมีบทบาททางวัฒนธรรม บทบาททางวัฒนธรรมของคุณธรรมแบบพุทธศาสนาสะท้อนให้เห็นได้จากบทบาทของวัดในฐานะที่เป็นศูนย์กลางวัฒนธรรมของชุมชนตำบลเนินฆ้อดังคำกล่าวที่ว่า (พิน แม่หมาย, สัมภาษณ์, 11 ธันวาคม 2551)

“สมัยก่อนใช้ที่วัดทำกิจกรรมทุกอย่าง... สมุนไพรก็อาศัยวัด หนังสือต้องเรียนที่วัด หนังสือขอมด้วย... วัดเป็นทั้งธนาคาร สถานีตำรวจ”

การเป็นศูนย์กลางของวัดสะท้อนให้เห็นจากชีวิตประจำวันของชาวบ้านในตำบลเนินฆ้อที่ถือว่า งานวัดนั้น “ต้องช่วยกันทำ งานวัดทุกชนิด จะทำอะไรก็แล้วแต่” ตัวอย่างเช่น (พิน แม่หมาย, สัมภาษณ์, 2 สิงหาคม 2551, 16 กันยายน 2551, 11 ธันวาคม 2551)

“สมัยก่อนวัดขาดน้ำต้องหาบน้ำมาให้ที่วัดใช้”

“เจอพระไม่นั่งไหว้ไม่ได้...เป็นนักเรียนเจอพระ ครูจะบอกเลยต้องนั่งไหว้ข้างซ้ายมือของพระ จนท่านเดินเลยแล้วจะลุกขึ้น เด็กปฏิบัติ คนแต่ก่อนอ่อนโยนไม่เหมือนคนปัจจุบัน”

“เหมือนกับบ้านเนินทราย....คนสมัยก่อนถือกันว่าเดินเท้าเปล่าไปวัด มีทรายติดออกมา ถือว่าบาปต้องขนทรายเข้าวัด”

นอกจากนี้ ในตำบลเนินฆ้อยังถือว่าการสร้างวัดเป็นกิจกรรมสำคัญของชุมชนที่มีอาจหลีกเลี่ยงได้ ตัวอย่างเช่น บทบาทในการสร้างวัดของชาวบ้านที่หมู่บ้านจำรุงก็เช่นเดียวกับหมู่บ้านอื่น แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของวัดจากคำกล่าวของผู้อาวุโสที่สร้างวัดที่ว่า (สัด คล่องใจ, สัมภาษณ์, 4 กันยายน 2552) “อย่างวัดหลังปัจจุบัน รุ่นผมสร้างวัดจำรุง เริ่มคิดไม้ เลื่อยไม้เหมือน

อย่างทำบ้าน สมัยนั้นรถหาไม่ได้ใช้เกวียน บางทีไปตัดไม้ต้องไปตั้งแต่ตี 1-2 ไปเอาไม้ในป่า... วัดสำคัญระดับเราชาวพุทธ ถ้าเราไม่ทำมันก็ซำรุด...คนเราต้องไปวัดทำบุญ”

บทบาทของวัดในการเชื่อมโยงทางด้านวัฒนธรรมในตำบลเนินฆ้อสามารถสรุปเป็นด้านต่าง ๆ ได้ดังนี้คือ

1. การสร้างอัตลักษณ์ของคนในตำบลเดียวกัน ถึงแม้ตำบลเนินฆ้อจะถูกเชื่อมโยงระหว่างหมู่บ้านด้วยเขตการปกครองคือ การเป็นตำบล แต่การเป็นตำบลนั้นมีบทบาทเฉพาะต่อผู้นำคือ ผู้ใหญ่บ้านและกำนันซึ่งต้องมีความสัมพันธ์กับรัฐราชการ ดังนั้น วัดจึงเข้ามามีบทบาทเชื่อมโยงชาวบ้านในหมู่บ้านต่าง ๆ ให้มีกิจกรรมร่วมกันเสริมจากการที่คนในตำบลเนินฆ้อสามารถนับญาติกันทั้งตำบลได้อยู่แล้ว กิจกรรมทางวัฒนธรรมที่มีวัดเป็นตัวเชื่อมคนในตำบล ได้แก่ งานบุญต่าง ๆ เช่น งานสร้างโบสถ์และฝังพัทธหรือฝังลูกนิมิต งานศพ งานประจำปี

- งานสร้างโบสถ์และฝังพัทธหรือฝังลูกนิมิต งานดังกล่าวถือเป็นงานใหญ่ที่ต้องทำกันทั้งตำบลเพราะทำหมู่บ้านเดียวไม่ได้เนื่องจากต้องใช้กำลังคนมาก ดังคำกล่าวที่ว่า (ประวิทย์ แม่นหมาย, สัมภาษณ์, 11 ธันวาคม 2551) “เริ่มวางฐานต้องอาศัยคนในหมู่บ้าน เช่น ขนหิน ขนทราย เดี่ยวนี้ต้องไปเอาเกาะมันใช้เรือขน แล้วขนจากบ้านเนินทรายมาสร้างใช้คนเยอะ หลังจากนั้นก็จะเป็นการจ้างช่างฝีมือจากที่อื่น ๆ เช่น กรุงเทพฯ ราชละเ็ญด โครงสร้างคนในหมู่บ้านช่วยกัน”

การที่ชาวบ้านจากหลาย ๆ หมู่บ้านทั่วตำบลยอมสละเวลาแรงกายและเงินทองมาร่วมงานสร้างโบสถ์และฝังลูกนิมิตนั้นก็เพราะมีความยึดมั่นในระบบคุณธรรม โดยถือว่า “โบสถ์ก็เป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ คือ พระใช้เป็นที่สวดปาฏิโมกข์ สวดเพื่อความบริสุทธิ์ของพระใครจะทำโบสถ์สกปรกไม่ได้” (ประวิทย์ แม่นหมาย, สัมภาษณ์, 11 ธันวาคม 2551) และการฝังลูกนิมิตเป็นการกระทำที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อเรื่องกฎแห่งกรรม คือ การทำบุญเพราะ “ถ้าได้ปิดทองครบ 9 วัดจะได้ขึ้นสวรรค์” (ประวิทย์ แม่นหมาย, สัมภาษณ์, 11 ธันวาคม 2551)

ดังนั้น ในเขตตำบลเนินฆ้อจึงพบว่า มีโบสถ์หรือวัดซึ่งถือว่ามีค่าสำคัญต่อชาวบ้านถึง 5 แห่ง และมีสถานที่ปฏิบัติธรรมนิตยสถานเนินฆ้อของศาสนาพุทธอีก 1 แห่ง คือ

ก. วัดเนินฆ้อ อยู่หมู่ที่ 3 ประมาณปี พ.ศ. 2367 มีการสร้างวัดเนินฆ้อขึ้นแต่ไม่ปรากฏว่าผู้ใครริเริ่มดำเนินการสร้าง เดิมวัดมีชื่อว่า “วัดหว่างศิริคงคา” เป็นวัดเก่าแก่วัดหนึ่ง ตั้งอยู่ระหว่างเนินสูงกับลำคลอง มีบ้านเรือนประชาชนอยู่รอบ ๆ วัด ซึ่งบริเวณหมู่บ้านนี้มีดินตื้นขึ้นเข้าใจว่าเอาเนินกับดินค้อมารวมกันเป็นชื่อหมู่บ้าน “เนินฆ้อ” ต่อมาได้เปลี่ยนชื่อวัดให้ตรงกับชื่อหมู่บ้านจึงชื่อว่า “วัดเนินฆ้อ” (คณะสงฆ์จังหวัดระยอง, 2540, หน้า 389-390; กลุ่มศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น, 2547)

วัดเนินซ้อถือว่าเป็นวัดศูนย์กลางของตำบลนอกจากจะเป็นวัดแห่งแรกแล้วยังเป็นวัดที่เจ้าคณะอำเภอ (พระครูไพศาลสุตคุณ) จำพรรษาอยู่ ดังนั้น ในชุมชนที่ยังไม่มีวัดประจำของตนเอง จึงต้องพึ่งวัดเนินซ้อ เช่น ชุมชนหมู่บ้านถนนกะเพราในอดีตก่อนที่จะมีการสร้างวัดถนนกะเพรา ชาวบ้านต้องมาทำกิจกรรมที่วัดเนินซ้อ ไม่ว่าจะเป็นงานบวช งานศพ งานบุญ หรืองานสาธารณะทั่วไป (สมบัติ งามสม, สัมภาษณ์, 12 พฤศจิกายน 2551) ดังคำกล่าวที่ว่า (ชาติชาย เหลืองเจริญ, สัมภาษณ์, 24 ตุลาคม 2551) “จุดศูนย์รวมของคนอยู่ที่วัดเนินซ้อเป็นหลัก”

ข. วัดเนินทราย อยู่หมู่ที่ 2 ในปี พ.ศ. 2382 มีการสร้างวัดเนินทรายขึ้นแต่ไม่ทราบว่าผู้ใดดำเนินการก่อสร้าง วัดนี้มีการโยกย้ายเปลี่ยนแปลงที่ตั้งวัดถึง 3 ครั้ง การตั้งชื่อวัดนั้นสันนิษฐานว่าวัดนี้ตั้งอยู่ระหว่างที่ราบชายทุ่งนากับชายเนิน ดินที่ชายเนินตลอดแนวเส้นล้วนแต่เป็นดินทราย เมื่อขุดลงไปจะพบดินทรายที่ขาวสะอาดอยู่ทั่วไป ชาวบ้านจึงเรียกวัดนี้ว่า “วัดเนินทราย” (คณะสงฆ์จังหวัดระยอง, 2540, หน้า 392)

ค. วัดจ่ารุง อยู่หมู่ที่ 7 ในปี พ.ศ. 2420 มีการสร้างวัดวัดจ่ารุงขึ้น โดยมีหลวงพ่อดิ่งซึ่งบวชอยู่วัดเนินซ้อเป็นผู้เริ่มสร้างพร้อมด้วยทายาททายิกา ซึ่งมีนายจัน นางพุ่ม เป็นผู้ถวายที่ดินให้สร้างเดิมชื่อวัดว่า “วัดป่าไร่” เข้าใจว่าสถานที่นี้เป็นป่าใหญ่ไม้ชุกชุม (คณะสงฆ์จังหวัดระยอง, 2540, หน้า 389)

ง. วัดหนองแพงพวย อยู่หมู่ที่ 5 ในปี พ.ศ. 2427 มีการสร้างวัดหนองแพงพวยขึ้น โดยมีนายรอด นายโต นายผ่องมีศรีทราถวายที่ดินให้กับวัดจำนวน 8 ไร่ 3 งาน ซึ่งตั้งชื่อวัดว่า “วัดช่องมรคา” เพราะมีหลุมศพขึ้นเต็มทุ่งจนไม่มีทางเดินเข้าออกไปทางอื่นออกได้ทางเดียว ชาวบ้านจึงเรียกว่า “วัดช่องมรคา” แต่ต่อมา พ.ศ. 2478 วัดก็ได้เปลี่ยนชื่อเป็น “วัดหนองแพงพวย” จนมาถึงปัจจุบัน ซึ่งเข้าใจว่าอาจจะตั้งชื่อให้เหมือนกับชื่อหมู่บ้านก็เป็นได้ (คณะสงฆ์จังหวัดระยอง, 2540, หน้า 395-396)

จ. วัดถนนกะเพรา อยู่หมู่ที่ 4 ในปี พ.ศ. 2507 มีการสร้างวัดถนนกะเพราขึ้นโดยมีผู้ถวายที่ดินให้แก่วัด 6 คน คือ นายมาตร หมั่นการ, นายไผ่ รุ่งเรือง, นายตั้ง เจริญริน, นายเล็ก มั่งคั่ง, นายมุข เจริญริน, และนายชวย จันทรพรหมณ์ มีพระครูไพศาลสุตคุณ (ละเมียด สุวิชาโน) เจ้าอาวาสวัดเนินซ้อในขณะนั้น และพระยุพิน สุมงกุลโต แห่งวัดเนินซ้อ พร้อมด้วยชาวหมู่บ้านถนนกะเพราได้ช่วยกันก่อสร้างขึ้นซึ่งยังไม่มีพระภิกษุและสามเณรมาอยู่ประจำพรรษา

แต่ต่อมาในปี พ.ศ. 2509 มีพระภิกษุและสามเณรมาอยู่จำพรรษาโดยมีพระยุพินจากวัดเนินซ้อเป็นหัวหน้าผู้ดูแลปกครองพระภิกษุ สามเณร พระยุพินได้ลาสิกขาเมื่อปี พ.ศ. 2512 การตั้งชื่อวัดถนนกะเพรานั้น คำว่า “ถนนกะเพรา” เป็นชื่อที่ชาวบ้านเรียกกันมานานตั้งแต่ครั้งบรรพบุรุษแล้ว ซึ่งคำว่า “ถนน” เป็นชื่อหรือลักษณะของสันดินที่สูงมากคล้ายกับเป็นรูปถนน มีแนวยาว

เนื่องจากสมัยก่อนคงถูกคลื่นทะเลซัดไว้เป็นตอน ๆ ส่วนคำว่า “กะเพรา” เป็นชื่อของต้นไม้ชนิดหนึ่งที่ชาวบ้านเรียกกัน ต้นกะเพราที่ขึ้นเป็นหมู่ใหญ่ในหมู่บ้านแห่งนี้จึงมีชื่อว่า ถนนกะเพรา (คณะสงฆ์จังหวัดระยอง, 2540, หน้า 402-403)

การมีวัดหรือ โบสถ์เป็นตัวเชื่อมทางวัฒนธรรมของคนในตำบลเนินฆ้อเนื่องจากในอดีตบางหมู่บ้านมีวัดเป็นของตัวเอง แต่บางหมู่บ้านยังไม่มีวัด ตัวอย่างเช่น หมู่บ้านถนนกะเพรานั้นในสมัยก่อนนั้นไม่มีวัดเป็นของตัวเอง ดังนั้น เวลาที่จะบวช มาทำบุญ หรือมาเรียนหนังสือจะต้องมาที่วัดเนินฆ้อทำให้วัดเนินฆ้อเป็นตัวเชื่อมทางวัฒนธรรมของคนในตำบลเนินฆ้อ ดังคำกล่าวที่ว่า

“ถนนกะเพราไม่มีวัด มีวัดเดียวคือ วัดเนินฆ้อ คนถนนกะเพราทั้งหมดจะมาบวชที่เนินฆ้อและก็มาเรียนที่เนินฆ้อ เป็นความผูกพันระหว่างบ้านเนินฆ้อกับหมู่บ้านถนนกะเพรา ได้บวชด้วยกันเรียนด้วยกันไปมาหาสู่กันตลอด” (ประวิทย์ แม่นหมาย, สัมภาษณ์, 11 ธันวาคม 2551)

“ส่วนใหญ่ต้องมาทำบุญวัดเนินฆ้อเพราะฉะนั้นถนนกะเพรายังไม่มีวัด ต้องข้ามทุ่งนามาทำบุญวัดเนินฆ้อ” (บุปผา รัตนพงศ์, สัมภาษณ์, 26 ตุลาคม 2551)

- ในการจัดงานศพซึ่งถือเป็นเรื่องสำคัญของชาวบ้านนั้นคนในตำบลเนินฆ้อหลายหมู่บ้านก็ยังต้องพึ่งวัดเนินฆ้อสำหรับการจัดงานศพดังที่มีผู้นำของบ้านถนนกะเพราคนหนึ่งได้อธิบายไว้ว่า

“วัดเนินฆ้อเป็นจุด เราที่หลังเค้า ตรงหมู่บ้านนี้ต้องข้ามทุ่งไปวัดเนินฆ้อ กิจกรรมอะไรเวลาปลงศพก็ต้องหามกันไป ผมห้ามบอย เราขออาสาใครมีงานก็ไปทุกงาน เราต้องไปช่วย คนชอบส่วนรวม...ทุกอย่าง คนที่นั่นไปจัดที่วัด บ้านไม่มีสถานที่จัดก็ไปเอาที่วัด งานทุกประเภทต้องจัดงานที่วัด” (สมบัติ งามสม, สัมภาษณ์, 12 พฤศจิกายน 2551)

ค. สถานที่ปฏิบัติธรรมมณฑปเนินฆ้อ มณฑปซึ่งเป็นสิ่งที่แสดงถึงอัตลักษณ์ของคนในตำบลเนินฆ้อนั้นตั้งอยู่หมู่ที่ 3 วัดอุประสงค์การสร้างมณฑปพระพุทธบาทขึ้นมาก็เพื่อเป็นศูนย์กลางระหว่างชุมชนต่าง ๆ ในตำบลเนินฆ้อ ประมาณปี พ.ศ. 2405-2415 มณฑปดังกล่าวเป็นศาลาเพื่อไว้ครอบรอยพระพุทธบาทจำลองสำหรับให้ประชาชนไว้กราบไหว้บูชาแทนพระพุทธเจ้า มีการสันนิษฐานเรื่อง การสร้างมณฑปเนินฆ้อไว้ 2 กระแส คือ กระแสแรกสันนิษฐานว่า เกิดขึ้นเมื่อ 147 ปีที่แล้วคือในปี พ.ศ. 2405-2415 พระอาจารย์หมึก อดีตเจ้าอาวาสวัดเนินทราย และพระแก้วพระวัดเนินฆ้อเป็นผู้ช่วย และชาวบ้านร่วมกันก่อสร้างมณฑปเนินฆ้อ โดยพระอาจารย์หมึกได้ไปนำรอยพระพุทธบาทมาจากกรุงเทพฯ เหตุที่มีการสร้างมณฑปเนื่องจากต้องการให้มณฑปเป็นศูนย์กลางที่ผู้คนในเนินฆ้อ ไปมาหาสู่และทำบุญร่วมกันอันเนื่องมาจากบริเวณก่อนสร้างมณฑปนั้นเป็นป่าดงที่เต็มไปด้วยต้นไม้ใหญ่และเป็นเนินสูงซึ่งกลางใจเมืองตั้งอยู่กึ่งกลางระหว่างวัดเนินฆ้อ วัดเนินทราย

และ วัดหนองแพงพวยที่เป็นวัดหลัก 3 แห่งในเนินฆ้อในสมัยนั้น (สุวิทย์ ปาลสุทธิ และคณะ, 2533 หน้า 8-9)

ข้อสมมติฐานอีกกระแสหนึ่งมองว่า มณฑปสร้างขึ้นจากการทำนายของซินแสที่เป็นชาวจีนมาอาศัยอยู่ในเนินฆ้อ ซินแสคนนี้ได้ขึ้นไปบนเนินเนินฆ้อแล้วตรวจดูชัยภูมิโดยรอบ แล้วให้คำทำนายว่า เนินนั้นมีรูปคล้ายมังกร หัวมังกรอยู่ทางทิศตะวันออก หางมังกรอยู่ทางทิศตะวันตก รูปมังกรตัวนี้ถ้าปากแสดงว่าหมู่บ้านดังกล่าว การทำมาหากินแบบ ได้มาใช้ไป จะเก็บหอมรอมริบตั้งหลักฐานได้ยากเพราะปากมังกรอ้าท้องหิวอยู่เสมอได้มาเท่าไรก็เข้าปากหมด ซินแสจึงได้ให้คำแนะนำว่า ถ้าจะให้ดีเกิดความมั่งมีศรีสุข ทำมาค้าขึ้นเหลือกินเหลือใช้ก็ต้องตั้งศาลเจ้า ตั้งวัด หรือศาสนสถานไว้บนหลังมังกรให้เกิดความศักดิ์สิทธิ์ คู่ครองแล้วชาวบ้านทั้ง 3 แห่งโดยรอบจะอยู่เย็นเป็นสุข (สุวิทย์ ปาลสุทธิ และคณะ, 2533, หน้า 19-21; แม่ชีเฉลิม วิสมล และแม่ชีละเอียดยกุลลาบเหลือ แม่ชีมณฑปพระพุทธบาทเนินฆ้อ, สัมภาษณ์, 24 ตุลาคม 2551)

ต่อมาในปี พ.ศ. 2474-2481 พระครูขวัญ อสิริโก เจ้าอาวาสวัดเนินฆ้อในสมัยนั้นได้จัดงานประจำปีทุกปีที่มณฑปเนินฆ้อ คือจัดในวันมาฆบูชา เดือนสามกลางเดือน ในการจัดงานจะจัดให้มีโหรสพต่าง ๆ 5 วัน 5 คืน จัดให้มีการปิดทองรอยพระพุทธรบาทจำลองทุกวัน ตอนเย็นจะมีการชกมวย กลางคืนมีการจุดตะเกียงเจ้าพายุซึ่งเป็นเอกลักษณ์ของงานในสมัยนั้น มีการเล่นลิเกหนังสด หนังดูลง ประชาชนจะมาเที่ยวงานและปิดทองรอยพระพุทธรบาทกันมากมาย ทั้งบ้านใกล้บ้านไกล การมาเที่ยวงานปิดทองมณฑปนั้นต้องเดินกันมา ยกเว้นตำบล ปากน้ำประแสร์ พังราด คลองปูน บ้านทะเลน้อย จะมาทางเรือ คนคลองปูน พังราด ท่ากง จะลงเรือที่ปากน้ำประแสร์ ส่วนบ้านทะเลน้อยก็จะลงเรือที่ท่าปอ งานแต่ละปีจะยิ่งใหญ่มาก หลังสงครามอินโดจีนการจัดงานประจำปีที่มณฑปได้มีการจัด ๆ หยุด ๆ หลายปี จนกระทั่งมาหยุดจัดงานอย่างจริงจังในปี พ.ศ. 2506 (พิน แม่นหมาย, 2545, หน้า 175) ดังนั้น มณฑปเนินฆ้อในอดีตจึงมีบทบาทสำคัญต่อการเชื่อมโยงทางวัฒนธรรมของคนในตำบลเนินฆ้อเช่นเดียวกับวัด ดังคำกล่าวที่ว่า

“จัดเพื่อเป็นศูนย์รวมร่วมกันทำความดีเกี่ยวกับศาสนาพุทธ ทุกหมู่บ้านมารวมกันทำตรงนั้นหมด มีการเวียนเทียนรอบมณฑป ปิดทอง” (ประวิทย์ แม่นหมาย, สัมภาษณ์, 11 ธันวาคม 2551)

“ก่อนนั้นเป็นจุดศูนย์รวมเลขที่จะทำบุญปีหนึ่ง” (สะอาด จันทร์หอม, สัมภาษณ์, 12 พฤศจิกายน 2551)

2. บทบาททางด้านการศึกษาของวัด นอกจากการสร้างโบสถ์และฝังลูกนิมิตแล้ว การศึกษาที่จัดโดยวัดก็ถือได้ว่าเป็นตัวเชื่อมโยงทางวัฒนธรรมของคนในตำบลเนินฆ้อ กล่าวคือ ก่อนมีโรงเรียนประชาบาลตามพระราชบัญญัติประถมศึกษาในปี พ.ศ. 2464 นั้น การศึกษาของเด็กผู้ชายและผู้หญิงของตำบลเนินฆ้อจะเริ่มต้นโดยบิดามารดาและญาติผู้ใหญ่เป็น

ผู้สอนความรู้เบื้องต้นให้การศึกษา ต่อจากนั้นจะเป็นการศึกษาที่มีคณะสงฆ์เป็นผู้ดำเนินการ โดยมี วัดเป็นศูนย์กลาง โดยใช้สถานที่เรียน คือ ศาลาการเปรียญ ผู้ที่มีโอกาสเรียนหนังสือในวัดจะเป็น เฉพาะเด็กชายที่ต้องฝากตัวเป็นลูกศิษย์วัด ส่วนเด็กผู้หญิงส่วนใหญ่จะไม่มีโอกาสเรียนต่อ ยกเว้น การเรียนรู้เป็นแม่บ้านจากแม่ (เจลิชว ราชบุรี, 2546, หน้า 166, 211-212) การศึกษาที่จัดโดยวัดนั้น เป็นการศึกษาที่ให้ความรู้ทางด้านคุณธรรมแบบพุทธศาสนาด้วยดังจะสะท้อนได้จากประสบการณ์ ของผู้อาวุโสที่ผ่านการศึกษาดังกล่าว (พิน แม่นหมาย, สัมภาษณ์, 23 กันยายน 2552)

“กลางคืนผมเป็นเด็ก ๆ ต้องไปวัดฟังเทศน์ทุกคืนเพราะเทศน์สอนคน ใช้พระเจ้า 10 ชาติ ชาดกต่าง ๆ ปลุกฝังตรงนี้ให้กลัวบาปบุญอะไร ๆ”

การศึกษาในวัดนั้นพระจะสอนหนังสือทั้งภาษาไทยและภาษาขอม การสอนหนังสือ ภาษาไทยเพื่อให้อ่านออกเขียนได้ ส่วนการสอนภาษาขอมก็เพื่อให้มีความรู้เกี่ยวกับไสยศาสตร์ ดัง คำกล่าวของสุวิทย์ ปาลสุทธิ ครูใหญ่ของโรงเรียนประจำอำเภอแก่งหลวงวิทยสถานาร ซึ่งได้เข้าเรียนที่ วัดเนินซ้อเมื่อประมาณปี พ.ศ. 2449 ได้ชี้ให้เห็นว่า (เจลิชว ราชบุรี, 2546, หน้า 166, 211-212)

“การเรียนหนังสือสมัยโน้นต่างจากการเรียนสมัยนี้มากมาย ไม่มีหลักสูตรเป็นมาตรฐาน ไม่มีวิธีเรียนลัดเรื่องภาษาไทยเบื้องต้น ไม่มีวิชาที่เรียนมากมายเหมือนสมัยนี้ ไม่มีเวลาเข้าเรียน-เลิก เรียนเป็นกำหนดแน่นอน กฎระเบียบอะไรก็ไม่มากและการเรียนมุ่งแต่จะให้อ่านออกเขียนได้ ใน ภาษาไทยเป็นเรื่องใหญ่ ทั้งเป็นงานอิสระไม่ขึ้นแก่ใคร ผู้บังคับบัญชา คือ อาจารย์เจ้าอาวาสและ ครูผู้สอน พออ่านเขียนได้คล่องพอสมควรก็มีสอนวิชาเลขบ้าง ท่องสูตรคูณบ้างหัดทำเลข บวก ลบ คูณ หาร ง่าย และอ่านหนังสือต่ออีก 2-3 ปี ต่อไปใครอยากเรียนต่อก็ต้องเรียนหนังสือขอม (เขมร) หนังสือขอมถือเป็นหนังสือศักดิ์สิทธิ์เกี่ยวกับตำราสำคัญต่าง ๆ เกี่ยวกับตำราไสยเวทย์ คาถาอาคม อยู่ยงคงกะพัน แม้มันก็กรรมต่าง ๆ สำหรับแสดงธรรมก็จารด้วยใบลานสำหรับพระเทศน์ ตัวอักษรเป็นหนังสือขอมทั้งนั้น”

หลังจากนั้นในปี พ.ศ. 2464 มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา กลไกของรัฐ และส่วนกลางก็เริ่มแทรกแซงเข้ามาในชุมชน คือ โรงเรียนประชาบาล แต่โรงเรียนประชาบาลก็ยัง ไม่ส่งผลกระทบต่อความเป็นชุมชนดังจะเห็นได้จากประสบการณ์ของอาจารย์วิเชียร สดากิริมย์ ได้ ชี้ให้เห็นถึงบทบาทของ โรงเรียนในอำเภอแก่งหลวงซึ่งรวมถึงในตำบลเนินซ้อด้วย ดังนี้ (เจลิชว ราชบุรี , 2546, หน้า 232)

“เหมือนสมัยรัชกาลที่ 5 เมื่อเริ่มการศึกษา เขาก็เน้นหนักไปในทาง 3 ตัว R เช่น READ อ่าน WRITE เขียน ARITHMETIC เลขคณิต เราก็ดำเนินตามขั้นนักเรียนขาดเรียนมากในบัญชี เรียกชื่อ วงแดงเต็มไปหมด นักเรียนคนใดขาดเรียนติดต่อกัน 7 วัน ต้องรายงานให้อำเภอทราบ สารวัตรศึกษาก็มาจัดการ แต่ก็ไม่ได้ผล สมัยนั้นนักเรียนต้องช่วยผู้ปกครองทำงาน เช่น อยู่บ้านเลี้ยง

น้อง เลียงควาย เห็นหน้าผู้ปกครองที่ใดก็มาลาหยุดเรียนเสมอ โรงเรียนปิดเทอมละ 1 เดือน/ค่านา-
เกี่ยวข้าว เว้นปลายปีสอบไล่เสร็จปิด 15 วัน เปิด 16 เมษายน”

ก่อนปี พ.ศ. 2465 เราจะพบว่า ตำบลวังห้ว ตำบลเนินฆ้อ และตำบลชากโค่น 3 ตำบลนี้
ยังไม่มีโรงเรียน มีแต่บ้านกับวัด ดังนั้น การเรียนหนังสือก็ยังคงไปเรียนกับพระอยู่ แต่ในปี พ.ศ.
2466 ตำบลวังห้ว เปิดโรงเรียนแต่ยังไม่มีอาคารเรียนต้องอาศัยศาลาการเปรียญเรียนก่อน คนใน
ตำบลเนินฆ้อจึงเดินทางไปเรียนหนังสือที่วัดวังห้ว นักเรียนตำบลเนินฆ้อรุ่นสุดท้ายของโรงเรียนวัดวัง
ห้ว คือ ท่านพระครูโสภณสารคุณสุด อดีตเจ้าอาวาสวัดเนินฆ้อ (เฉลี่ยว ราชบุรี, 2549, หน้า 400)

ต่อมาในปี พ.ศ. 2474 พระครูขวัญ อิสสรโก เจ้าอาวาสวัดเนินฆ้อ ดำริสร้างอาคารเรียน
เป็นโรงเรียนประชาบาลเต็มรูปแบบ เนื่องจากที่คับแคบไม่เพียงพอกับความต้องการ พระครูขวัญจึง
ชักชวนชาวบ้านให้ไปเลื่อยไม้จากป่าที่วังคั่ง (ปัจจุบันเรียกว่า คลองคา) มาสร้างอาคารเรียนหลัง
แรกของตำบลเนินฆ้อชื่อว่า โรงเรียนประชาบาลตำบลเนินฆ้อ 1 (ขวัญราษฎร์สงเคราะห์ วัดเนิน
ฆ้อ) สร้างเสร็จเมื่อ พ.ศ. 2476 รัฐบาลช่วยงบประมาณมา 500 บาท เด็กนักเรียนทุกหมู่บ้านของ
ตำบลก็ต้องมาเรียนที่โรงเรียนแห่งนี้ (เฉลี่ยว ราชบุรี, 2549, หน้า 400)

ถึงแม้โรงเรียนประชาบาลจะเป็นกลไกของรัฐที่เข้ามามีบทบาททางการศึกษาแทนวัด
เนินฆ้อ แต่โรงเรียนประชาบาลยังไม่ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของชุมชนตำบลเนินฆ้อเนื่องจาก
พื้นฐานความเข้มแข็งของบ้านเนินฆ้อทำให้ชุมชนสามารถผนวกกลไกของรัฐเข้ามาเป็นส่วนหนึ่ง
ของชุมชนได้โดยวิธีการต่าง ๆ เช่น การร่วมมือกันสร้างอาคารเรียนดังที่กล่าวข้างต้น การใช้ครูที่มี
พื้นเพเป็นคนในชุมชนมาสอนใน โรงเรียนเนื่องจากมีคนจบครูจำนวนน้อยและการเข้าเป็นครูใน
อดีตก็ไม่ต้องสอบเป็นข้าราชการซึ่งต้องมีการสรรหาจากส่วนกลางโดยตรง ในปัจจุบันสภา อบต.
ยังได้เลือกชาวบ้านที่ตำบลเนินฆ้อไปเรียนเพื่อกลับมาเป็นครูในตำบลเนินฆ้อ โดยตรง (พิน
แมนหมาย, สัมภาษณ์, 16 กันยายน 2551; บุปผา รัตนพงศ์, สัมภาษณ์, 26 ตุลาคม 2551)

ในปี พ.ศ. 2478 โรงเรียนประชาบาลตำบลเนินฆ้อ 2 (อินทโชติการุณย์ วัดจำรุง) ได้ถูก
สร้างโรงเรียนประชาบาลขึ้น โดยการนำของพระครูเล็ก อินทโชโต ซึ่งเป็นลูกศิษย์ของหลวงพ่อโต
เด็กนักเรียนทั้งในหมู่บ้านจำรุง ต.ชากโค่น และหมู่บ้านหนองแพงพวยบางส่วนจึงมีความสะดวกใน
การเรียนหนังสือเนื่องจากการเรียนในอดีตต้องเดินทางข้ามทุ่งนาเพื่อไปเรียนหนังสือที่วัดเนิน
ฆ้อซึ่งอยู่ห่างจากหมู่บ้านจำรุงไปทางทิศตะวันออกประมาณ 4 กิโลเมตร การมีโรงเรียนเป็นของ
ตัวเองในหมู่บ้านจำรุงทำให้ชาวบ้านมีโอกาสเรียนจนจบการศึกษาภาคบังคับ ชั้นประถมศึกษาปีที่ 4
และชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 เป็นต้นมา ต่อมายังมีพระอาจารย์ช้อนซึ่งถือว่าเป็น “พระนักพัฒนา”
เนื่องจากท่านรู้จักใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่มาประยุกต์ในชุมชน หลังจากนั้นก็มีพระอาจารย์สัมฤทธิ์ที่
ถือว่าเป็น “พระนักวางกลยุทธ์ของชุมชน” และได้สร้างเครือข่ายระหว่างชุมชนบ้านจำรุงกับชุมชน

อื่น ๆ (การเสวนาเฉพาะกลุ่มผู้ใหญ่ชาย เพลิงเจริญ, 18 กรกฎาคม 2551; เฉลียว ราชบุรี, 2549, หน้า 400)

ในปีเดียวกันพระครูจิบ รัตนวิจิตร เจ้าอาวาสวัดเนินทราย และชาวบ้านเนินทรายร่วมกันสร้างโรงเรียนประชาบาลขึ้น สร้างเสร็จเมื่อปี พ.ศ. 2479 โรงเรียนชื่อ โรงเรียนประชาบาลตำบลเนินฆ้อ 3 (รัตนวิจิตรราษฎร์รังสรรค์ วัดเนินทราย) ทำให้เด็กนักเรียนเนินทรายไม่ต้องไปเรียนที่วัดเนินฆ้อ (เฉลียว ราชบุรี, 2549, หน้า 400)

ต่อจากนั้นในปี พ.ศ. 2480 พระครูแก้ว นาคสุโท เจ้าอาวาสวัดหนองแพงพวย ร่วมกับชาวบ้านสร้างโรงเรียนโดยไปเลื้อยไม้ที่ห้วยยางมาทำการสร้างโรงเรียน ชื่อ โรงเรียนประชาบาลตำบลเนินฆ้อ 4 (ประมวทรราษฎร์รังสรรค์ วัดหนองแพงพวย) จึงเหลือแต่หมู่บ้านถนนกะเพราที่ต้องมาเรียนโรงเรียนเนินฆ้อ (เฉลียว ราชบุรี, 2549, หน้า 401)

และในทศวรรษ 2500 ชาวบ้านหมู่บ้านถนนกะเพราได้ช่วยกันสร้างโรงเรียนประชาบาลตำบลเนินฆ้อ 5 (หมู่บ้านถนนกะเพรา) ขึ้นมาทำให้เด็กนักเรียนที่หมู่บ้านถนนกะเพราไม่ต้องไปเรียนที่บ้านเนินฆ้อ โรงเรียนวัดถนนกะเพราที่ได้ดำเนินการมาจนถึงปี พ.ศ. 2532 ก็ยังถือว่าเป็นโรงเรียนของชุมชนมิใช่เป็นกลไกที่รับใช้รัฐราชการดังจะเห็นได้จากสภาพโรงเรียนที่มี “หลังคามุงจากเป็นหญ้าคา นั่งเรียนกับพื้น” (สมบัติ งามสม, สัมภาษณ์, 19 สิงหาคม 2552; บุปผา รัตนพงศ์, สัมภาษณ์, 8 มกราคม 2552)

3. บทบาททางด้านการรักษาโรค วัดเป็นศูนย์กลางของสมุนไพรมะและไสยศาสตร์ในอดีตเนื่องจากพระภิกษุจะเป็นผู้ที่มีความรู้เกี่ยวกับสมุนไพรมะและนำชาวบ้านมาช่วยกันทำยาสมุนไพรมะ เช่น การไปเก็บสมุนไพรมะในป่า การปั้นยาหรือบดยา เป็นต้น ดังนั้น เมื่อชาวบ้านเจ็บป่วยก็จะมาขอสมุนไพรมะจากวัด ส่วนด้านไสยศาสตร์นั้นวัดเกี่ยวข้องกับการสอนหนังสือภาษาขอมโดยผู้เรียนหวังจะนำภาษาขอมไปอ่านคาถาอาคมของขลัง เช่น การทำยาเบื่อหรือการเสกของเข้าท้องคน นอกจากนี้ การใช้ไสยศาสตร์ยังถือเป็นการรักษาโรคที่ควบคู่ไปกับการใช้สมุนไพรมะด้วย ตัวอย่างเช่น การใช้รากชะเอมรักษานั้นจะต้องมีคาถาอาคมด้วย ดังคำกล่าวที่ว่า (พิน แม่นหมาย, สัมภาษณ์, 16 กันยายน 2551, 23 กันยายน 2552)

“พอถึงฤดูแล้งพระสมภารต้องเก่งทำทำแผนโบราณก็ทำยาประจำบ้าน ยาสวน ยาร้อน และไปหาเครื่องยามาดากไว้ พอแห้งก็เอามาบดแล้วปั้น ยาธาตุหาสมุนไพรมะมาตากแล้วก็บด... ทำที่วัด ส่วนรวม...ยาแทงแดง ยาเขียว ยามหานิล 3 อย่างคือมีประจำตลอดปี”

“วัดกับบ้านมีความสัมพันธ์กันตั้งแต่ยังไม่ใช้ พ.ร.บ. ปกครองท้องที่ คนป่วยก็ไปรักษาที่วัด ความผูกพันกับวัดก็เกิดขึ้น วัดไม่มีน้ำ วัดตึกหลง 5-6 คน ก็ไปช่วยกันหาน้ำ คนป่วยใกล้ตายจัดเตรียมเครื่องยามุนไพรมะไว้เป็นห้อง ๆ แล้วไปสับยา ต้มยา ตรงนี้ก็ผูกพัน”

4. บทบาททางด้านการออมทรัพย์ กิจกรรมหนึ่งในอดีตที่วัดเปรียบเสมือนเป็นธนาคารสำหรับชาวบ้าน คือ การทำกระบอกไม้ไผ่ใส่เงินแล้วไปฝากไว้ที่วัดเนื่องจากชาวบ้านให้ความไว้วางใจต่อพระในฐานะเป็นผู้มีคุณธรรม ดังคำกล่าวที่ว่า (พิน แม่นหมาย, สัมภาษณ์, 11 ธันวาคม 2551; 2 มีนาคม 2552)

“สมัยก่อนมีบ้านกับวัด จะเรียนหนังสือต้องเรียนที่วัด ดั้งค์เหลือใช้ก็ไปฝากวัด ดั้งค์แต่ก่อนเป็นเหรียญบาทกลม ๆ ทำกระบอกไม้ไผ่ฝากครบแล้วเขียนชื่อติด”

“ใครมีดั่งค์เยอะก็มาฝากวัดไว้ วิธีฝากวัดคือ ตัดไม้ไผ่มาทำแล้วตัดข้อล่างข้อบนปิดแล้วเขียนชื่อติด”

นอกจากนี้ วัดยังมีบทบาททางวัฒนธรรมที่สำคัญประการอื่นอีกเช่น การมีกิจกรรมบันเทิงสำหรับชาวบ้านซึ่งพระที่วัดจะมีการเทศน์นิทานให้ฟังดังคำกล่าวที่ว่า (พิน แม่นหมาย, สัมภาษณ์, 23 กันยายน 2552)

“ตอนเด็ก ๆ เราไม่ได้ไปไหนอยู่แต่วัด คุณละครที่วัดฟังละครที่วัด ความซึ้งทราบพระที่เทศน์ก็มีมุขดี พอดีตอนใด ๆ ก็บอกจบแล้ว พรุ่งนี้เราก็คงไปคู่อีก”

จากการวิเคราะห์ในหัวข้อ 1. วัฒนธรรมแบบหมู่บ้านของตำบลเนินฆ้อ ที่ผ่านมาเราอาจสรุปได้ว่า วิถีชีวิตในอดีตของชุมชนตำบลเนินฆ้อที่มีมาจนถึงก่อนการเข้ามาของการปกครองท้องถิ่นตั้งแต่ปี พ.ศ. 2436-2457 นั้นเป็นวัฒนธรรมแบบหมู่บ้าน วัฒนธรรมแบบหมู่บ้านดังกล่าวตั้งอยู่บนฐานระบบเครือญาติภายใต้การกำกับของคุณธรรมทางพุทธศาสนาแบบชาวบ้าน ดังนั้น เมื่อมาพิจารณาถึงวัฒนธรรมทางการเมืองของชุมชนตำบลเนินฆ้อซึ่งในที่นี้หมายถึง แนวคิดที่ใช้ในการจัดการงานของชุมชน โดยส่วนรวมนั้นเราอาจเรียกได้ว่าเป็นวัฒนธรรมทางการเมืองแบบผู้นำอาวุโสบนฐานคุณธรรมที่เป็นเช่นนี้เนื่องจากการมีผู้อาวุโสเป็นผู้นำในการจัดการเรื่องของชุมชนก็สะท้อนให้เห็นถึงบทบาทของระบบเครือญาติอย่างเด่นชัด ในขณะที่การมีฐานบนคุณธรรมของผู้นำอาวุโสก็สะท้อนถึงคุณค่าของพุทธศาสนา การจัดการงานส่วนรวมของชุมชน โดยตั้งอยู่บนฐานระบบเครือญาติและคุณธรรมของพุทธศาสนา มิได้หมายถึงการปฏิเสธความขัดแย้งที่มีอยู่ในการทำงานของชุมชน แต่พยายามชี้ให้เห็นว่าชุมชนมีกลไกในการจัดการความขัดแย้งคือ ในระดับแรกชุมชนจะใช้กลไกของผู้นำทางการเมืองเป็นตัวกลางในการไกล่เกลี่ยความขัดแย้งโดยใช้ความเป็นผู้อาวุโสและการมีคุณธรรมเป็นที่ยอมรับของคนในชุมชน แต่ถ้าเป็นความขัดแย้งที่มีความรุนแรงเกินกว่าผู้นำชุมชนสามารถจะจัดการได้วัด โดยเจ้าอาวาสจะเป็นที่พึ่งสุดท้ายในการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งระหว่างคนในชุมชนหลังจากที่ผู้นำชุมชนไม่สามารถจัดการได้แล้ว (พิน แม่นหมาย, สัมภาษณ์, 11 ธันวาคม 2551)

อย่างไรก็ดี วัฒนธรรมทางการเมืองแบบผู้นำอาวุโสบนฐานคุณธรรมของตำบลเนินฆ้อดังกล่าวก็มีใช้เป็นที่หยุดนิ่ง แต่มีพลวัตในตัวมันเองคือ การมีระบบผู้นำอาวุโสในรูปแบบต่าง ๆ ตามช่วงเวลาที่ผ่านมา ได้แก่ ผู้นำแบบนายบ้านในอดีตและกำนันผู้ใหญ่บ้านที่มีคุณธรรมในช่วงแรกของการปกครองท้องถิ่น ในบทนี้จะนำเสนอระบบผู้นำอาวุโสแบบนายบ้านก่อนการเข้ามาของการปกครองท้องถิ่น พ.ศ. 2457

2. ระบบนายบ้านบนฐานการปกครองตนเองของชุมชน

ระบบนายบ้านในตำบลเนินฆ้อเป็นวัฒนธรรมทางการเมืองของชุมชนแบบผู้นำอาวุโสบนฐานคุณธรรมในรูปแบบแรกในอดีต เนื่องจากการเกิดขึ้นมาของระบบนายบ้านมาจากบริบทที่สามารถปกครองตนเองของชุมชนได้ คือ การพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจของชุมชนและข้อจำกัดของกลไกรัฐในการขยายตัวลงสู่ชุมชน

ก. การพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจของตำบลเนินฆ้อ

ความสามารถในการพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจของชุมชนในตำบลเนินฆ้อในอดีตตั้งอยู่บนฐานเศรษฐกิจแบบยังชีพที่ดำรงอยู่ก่อนการเข้ามาของระบบทุนนิยม พื้นฐานทางเศรษฐกิจแบบยังชีพของตำบลเนินฆ้อนั้นจะพัฒนาตามบริบทเชิงภูมิวิเวศ กล่าวคือ มีระบบการผลิตแบบสามน้ำ ได้แก่ เขตเศรษฐกิจแบบน้ำเค็ม น้ำกร่อย และน้ำจืด เขตเศรษฐกิจแบบน้ำเค็มของตำบลเนินฆ้อจะติดทะเลแถบปากน้ำประแสร์ ซึ่งอยู่ในหมู่ที่ 4,8 และ 9 ที่รู้จักกันว่าเป็นหมู่บ้านถนนกะเพรา หมู่บ้านถนนนอก และหมู่บ้านถนนใน เขตเศรษฐกิจแบบน้ำกร่อยอยู่ในหมู่ที่ 1,2 และ 3 ซึ่งเป็นหมู่บ้านเนินทรายและหมู่บ้านเนินฆ้อ ส่วนเขตเศรษฐกิจแบบน้ำจืดจะอยู่ในหมู่ที่ 5,6 และ 7 ซึ่งอยู่ในเขตหมู่บ้านหนองแพงพวย หมู่บ้านเนินข้าวต้ม และหมู่บ้านจำรุง ดังนั้น เศรษฐกิจของตำบลเนินฆ้อสามารถสะท้อนได้จากเขตเศรษฐกิจของหมู่บ้านถนนกะเพราแบบน้ำเค็ม หมู่บ้านจำรุงแบบน้ำจืด ในขณะที่เขตเศรษฐกิจของหมู่บ้านเนินฆ้อเป็นการผลิตแบบผสมระหว่างหมู่บ้านถนนกะเพรากับหมู่บ้านจำรุงหรือเรียกได้ว่าเป็นพื้นที่น้ำกร่อย ดังนี้

เศรษฐกิจชุมชนของหมู่บ้านถนนกะเพราในอดีตในฐานะที่เป็นตัวแทนของเขตเศรษฐกิจแบบน้ำเค็ม พบว่า ชุมชนหมู่บ้านถนนกะเพราสามารถทำการผลิตเพื่อเลี้ยงตัวเองภายในชุมชนได้ โดยอาศัยฐานทางเศรษฐกิจ 2 กิจกรรม คือ การทำนาและการประมงพื้นบ้านเป็นหลัก ดังคำกล่าวที่ว่า

“ตอนนั้นที่ทำอาชีพหลักคือ ทำนา หาปู หาปลา หาของทะเล ของหาง่าย ทำกันไปตามธรรมชาติ” (สะอาด จันทร์หอม, สัมภาษณ์, 12 พฤศจิกายน 2551)

“ส่วนใหญ่อาชีพทำนากับประมง กับข้าวมีกินทุกอย่าง จะซื้อหัวหอม กระเทียม พริกไทย น้ำปลามีกิน กะปิก็มีกินเอง” (สมบัติ งามสม, สัมภาษณ์, 12 พฤศจิกายน 2551)

การทำนาของหมู่บ้านถนนกะเพราในอดีตอาศัยการเอาแรงระหว่างกันเป็นพลังการผลิตที่สำคัญ เช่น การสีข้าว การนวดข้าว การเอาข้าวเข้ายุ้งเข้าฉาง ส่วนการทำประมงนั้นในอดีตมีความอุดมสมบูรณ์ดังจะเห็นได้จากในช่วงทศวรรษ 2520 ยังมีผู้พบปลาพะยูนซึ่งเป็นปลาหายากในปัจจุบันอาศัยอยู่ในแถบหมู่บ้านถนนกะเพรานั้นนับเป็นพันธุ์ นอกจากนี้เรื่องการทำนาแล้วชาวบ้านยังใช้การเอาแรงเพื่อช่วยกันสร้างบ้านด้วยโดยเอาควายลากไม้จากป่าห้วยยางและถือว่าเป็นการ “รวมกันไม่เอาเงิน” และในกิจกรรมของชุมชนเกี่ยวกับการจัดงานเทศกาลหรือประเพณีทางศาสนาที่ตั้งอยู่บนระบบเอาแรงด้วยเช่นกัน ตัวอย่างเช่น เมื่อมีงานศพชาวบ้านจะรวมแรงกันลงไปหาปลาเพื่อนำมาใช้สำหรับงาน (ลำออย รัตนวิจิตร, สัมภาษณ์, 20 พฤศจิกายน 2551; สมบัติ งามสม, สัมภาษณ์, 12 พฤศจิกายน 2551)

ส่วนในกรณีเศรษฐกิจชุมชนของหมู่บ้านจ่ารุงในอดีตในฐานะที่เป็นตัวแทนของเขตเศรษฐกิจแบบน้ำจืด พบว่า ชุมชนของหมู่บ้านจ่ารุงจะมีวิถีชีวิตแบบพอยู่พอกินและทำนาเป็นหลัก ดังคำกล่าวที่ว่า

“อาชีพในสมัยก่อนก็จะทำนาเป็นหลักซึ่งเมื่อว่างจากทำนาที่บริเวณพื้นที่ด้านล่างของหมู่บ้านก็จะขึ้นไปดางป่าพื้นที่ด้านบนเพื่อปลูกข้าวไร่ใช้ชีวิตแบบพอยู่พอกิน” (สลัด คล่องใจ, สัมภาษณ์, 24 มิถุนายน 2551, หน้า 49 อ้างอิงจาก วิธาน นัยนานนท์, 2552)

“ตั้งหม้อ ไปหาปลาหน่อยแป็บเดียวอาปلامาย่าง สมัยนั้นมันง่ายจริง ๆ” (สลัด คล่องใจ, สัมภาษณ์, 4 กันยายน 2552)

ในขณะที่เขตเศรษฐกิจชุมชนของหมู่บ้านเนินฆ้อจะเป็นการผสมผสานระหว่างแบบน้ำจืดและแบบน้ำเค็ม หรือเรียกว่าแบบน้ำกร่อย ชุมชนของหมู่บ้านเนินฆ้อก่อนที่จะมีการค้ากับท่าเรือปากน้ำประแสร์จะมีลักษณะของการผลิตเพื่อยังชีพ โดยอาศัยการพึ่งตนเองภายในหมู่บ้าน โดยสามารถพิจารณาได้จากความสามารถในการพึ่งตนเองทางด้านปัจจัย 4 คือ อาหาร ที่อยู่ เครื่องนุ่งห่ม และยารักษาโรค โดยมีการปลูกข้าวเพื่อไว้บริโภคได้อย่างเพียงพอ โดยอาศัยการลงแขกเอาแรงร่วมกันทั้งหมู่บ้าน ในขณะที่มีการแลกเปลี่ยนระหว่างชุมชนภายในเนินฆ้อ เช่น เอาข้าวไปแลกกับปูที่หมู่บ้านถนนกะเพราหรือเอาข้าวไปแลกกับกบที่หมู่บ้านจ่ารุง ส่วนบ้านซึ่งเป็นที่อยู่อาศัยนั้นก็ใช้ใบหม้อมุงหลังคาเหมือนใบจาก เครื่องนุ่งห่มก็มีการทอผ้าและเสื่อที่ใช้นอนด้วยตัวเอง ส่วนสมุนไพรนั้นก็อาศัยวัดเป็นศูนย์กลางการผลิต การพึ่งตนเองด้านปัจจัย 4 มีรายละเอียดที่สำคัญดังนี้

- การพึ่งตนเองด้านอาหารนั้นพบว่า หมู่บ้านเนินฆ้ออาศัยการทำนา ทำสวน และทำประมงเป็นการผลิตที่สำคัญในการทำนานั้นเป็นการทำนาเพียงปีละ 1 ครั้งโดยใช้น้ำฝนและควาย

เนื้อเป็นหลัก ดังนั้น ในการที่แต่ละครอบครัวจะมีข้าวบริโภคเพียงพอทั้งปีจำเป็นจะต้องทำนา ครอบครัวละไม่น้อยกว่า 30 ไร่ ทำให้ต้องอาศัยการเอาแรงในหมู่บ้านดังกล่าวที่ว่า (พิน แม่นหมาย, สัมภาษณ์, 16 กันยายน 2551)

“กล้าค่านา คนหนึ่งจะทำได้ 10 ไร่ ปลูกถั่วหนึ่งจะได้กล้า 30 ไร่ 10 ถึง 10 คน ถ้าเกี่ยวข้าวต้องวันเดียวเป็น 100”

“การเอาแรงไม่นับญาติกันตอนนี้ ยกตัวอย่างเช่น สมัยก่อนจะมีงานอะไรก็ดี งานบวชก็ดี ทอดกฐินก็ดี ต้องเตรียมสี่ข้าว บอกละ บ้านบน บ้านล่าง มาสี่ข้าวตรงนี้ไม่ต้องนับญาติหรือก บอกลกันช่วยกันเลย คนแต่ก่อนเค้าไม่ถือสาว่าเป็นญาติกัน ทำงานอะไรก็แล้วแต่ก็ช่วยกันทำ”

- การพึ่งตนเองด้านที่อยู่อาศัยพบว่า หมู่บ้านเนินซ้อก็ใช้การเอาแรงเพื่อช่วยกันสร้างบ้านตั้งแต่ขึ้นบ้านจนสร้างบ้านเสร็จดังกล่าวที่ว่า (พิน แม่นหมาย, สัมภาษณ์, 16 กันยายน 2551)

“ช่วยกัน ดันซ้อมีความสำคัญต่อชุมชนสมัยก่อน เพราะคนสมัยก่อนจะปลูกบ้านจะต้องไปตัดใบซ้อก่อน ไปกัน 4-5 คน แต่ก่อนไปตัดไม้ไกล ใบซ้อมีลักษณะใบใหญ่ ซ้อขอ พอดีใบมาก็เอามาเย็บ พอได้ที่เข้าป่าหาได้”

- การพึ่งตนเองด้านเครื่องนุ่งห่ม ได้แก่ พวกเสื้อผ้านั้นชาวบ้านจะใช้การทอผ้าในแต่ละครอบครัวเป็นสำคัญดังจะเห็นได้จากคำกล่าวที่ว่า (พิน แม่นหมาย, สัมภาษณ์, 16 กันยายน 2551)

“ทอผ้าเองด้วย การทอผ้ามีจังหวะหลังจากฤดูเก็บเกี่ยวเข้าซ้งเข้าฉางเสร็จแล้ว พวกผู้ชายก็จะพักผ่อนเข้าป่าไปหาเครื่องมือทำนาเอาไว้ หลังจากเครื่องมือทำนาเสร็จก็ไปดอนกมาสาน คนหูตาก็ทอหูกัน”

- ส่วนการพึ่งตนเองด้านยารักษาโรคนั้น หมู่บ้านเนินซ้อจะอาศัยการเอาแรงกันในการทำสมุนไพร โดยมีวัดเป็นกลไกหลักในการดำเนินงานดังกล่าวที่ว่า (พิน แม่นหมาย, สัมภาษณ์ 16 กันยายน 2551)

“ยารักษาโรคก็ไปวัด คนเป็นสมภารแต่ก่อนต้องรู้เรื่องตำรายาอย่างดี”

“สมุนไพรทั้งนั้นแหละ แล้วถึงหน้าแล้งพระก็จะศึกษายารักษาโรค หน้าแล้งพระก็จะไปหามาตากให้แห้งแล้วก็บดปั้นยากัน ตีกลองขึ้นยา”

ถ้าชาวบ้านในตำบลเนินซ้อต้องการทรัพยากรนอกเหนือจากปัจจัย 4 ที่กล่าวมาข้างต้นแล้วก็จะอาศัยการแลกเปลี่ยนระหว่างหมู่บ้านมากกว่าการซื้อขายกันดังกล่าวที่ว่า (พิน แม่นหมาย, สัมภาษณ์, 16 กันยายน 2551)

“คนมีกุ้งมีปลา ยกตัวอย่าง ที่เนินซ้อมีกอยู่ที่บ้านจ่ารุง ก็หากุ้งหาปลาไปแลกยก แต่หากว่าตามบ้านอย่างบ้านนี้มีวัวเคาก็เอาปลามาแลก ผักสวนครัวอะไรเคื่อกก็เอามาแลก”

“ไม่มีอะไรก็หาปูมาแลกกันกิน”

ข. ข้อจำกัดของกลไกรัฐในการขยายตัวลงสู่ชุมชน

กลไกของรัฐในช่วงการดำรงอยู่ของระบบนายบ้านในตำบลเนินฆ้อก่อนการปกครองท้องถิ่น พ.ศ. 2457 ยังเป็นการปกครองที่มีลักษณะหลงเหลือจากการปกครองแบบกินเมืองเนื่องจาก ถึงแม้ว่าจะมีการประกาศใช้มณฑลเทศาภิบาลในปี พ.ศ. 2435 แต่กระบวนการดำเนินงานก็ยังไม่ส่งผลมาถึงตำบลเนินฆ้อจนกระทั่งมีการบังคับใช้ พ.ร.บ. ลักษณะปกครองท้องถิ่น พ.ศ. 2457 (จักรกฤษณ์ นรินดิพคุณการ, 2506) ดังนั้น กลไกรัฐจากส่วนกลางช่วงก่อนการขยายตัวของ การปกครองท้องถิ่นยังไม่มีกลไกที่จะเข้าไปมีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของชาวบ้านในตำบลเนินฆ้อโดยตรงได้ ดังนั้น จึงปล่อยให้ชาวบ้านปกครองตนเอง ดังคำกล่าวที่ว่า

“สมัยก่อนคนจะปกครองกันเอง แต่แรกมีแต่วัดค้ำบ้าน โรงพยาบาลก็ไม่มี ตำรวจก็ไม่มีอะไรก็ไม่มี” (พิน แม่นหมาย, สัมภาษณ์, 16 กันยายน 2551)

“ตอนแรกที่ยังไม่ตั้งหมู่บ้านก็ยังไม่ปกครองกันเอง ใครขยันก็ทำได้มาก ใครขี้เกียจก็ทำได้น้อยตอนนั้นไปไหนก็ไม่ได้อยู่แล้ว ไม่มีถนน ทางทางใช้เกวียน จับจองป่ากัน” (สะอาด จันทร์หอม, สัมภาษณ์, 12 พฤศจิกายน 2551)

การปกครองตนเองของชุมชนหรือสภาพที่เรียกว่า “ชาวบ้านอยู่กันเอง” (พิน แม่นหมาย, สัมภาษณ์, 16 กันยายน 2551) เกิดจากข้อจำกัดของกลไกรัฐดั้งเดิมในการขยายตัวลงสู่ชุมชน 2 ประการคือ

1. ระยะทางระหว่างชุมชนเนินฆ้อกับหน่วยราชการเราพบว่า หน่วยราชการที่รับผิดชอบในการเก็บส่วยคือ อำเภอแกลงหรือเมืองแกลงอยู่ห่างจากชุมชนมากเกินไปที่จะสามารถเก็บส่วยได้อย่างมีประสิทธิภาพ สภาพดังกล่าวสะท้อนจากดังคำพูดที่ว่า (พิน แม่นหมาย, สัมภาษณ์, 2 สิงหาคม 2551; 16 กันยายน 2551)

“ไม่มีราชการจากอำเภอแกลง เดินมาไม่ไหวหรอก”

“รัฐมันไม่ถึงสมัยก่อนอยู่กันมาหลาย ๆ ร้อยปีถึงมี พ.ร.บ. ปกครองท้องถิ่นออกมา ราชการเข้าไม่ถึง...ใครมีฐานะก็ไปหาเจ้าเมือง ไปบอกไปกล่าว เดินกันไปไกล ก็ไม่มีใครไป”

ดังนั้น ในช่วงนี้กลไกของรัฐยังไม่สามารถแทรกแซงลงสู่ชุมชนเนินฆ้อได้เนื่องจากเจ้าเมืองและขุนนางซึ่งเรียกว่า “กรมการ” มีที่ทำการอยู่ที่บ้านของเจ้าเมืองที่เรียกว่า “จวน” โดยมีศาลากลางเป็นที่ประชุม ดังนั้น เมื่อเปลี่ยนเจ้าเมืองจึงต้องย้ายที่ทำงานไปที่บ้านเจ้าเมืองคนใหม่เนื่องจากจวนและศาลากลางเป็นทรัพย์สินของเจ้าเมืองคนเก่ามิใช่เป็นมรดกให้เจ้าเมืองคนใหม่ เราจึงพบว่าเมืองแกลงในอดีตนั้นต้องย้ายที่ทำการถึง 3 ครั้ง จากคอนเค็ดมาอยู่ที่แหลมสน จากแหลมสนไปอยู่ที่บ้านหนองโพรง และในที่สุดจากบ้านหนองโพรงไปอยู่ที่บ้านโพธิ์ทองในปัจจุบัน นิราศเมืองแกลง

ใช้เวลา 3-5 วัน เพื่อระดมความร่วมมือของชาวบ้าน โดยการเอาแรงไปหาผักหาปลาหากุ้งมา (พิน แม่นหมาย, สัมภาษณ์, 16 กันยายน 2551)

ในบางครั้งมีการแยกระบบนายบ้านออกเป็นนายบ้าน นายหมู่ หรือนายวัดเพื่อแบ่งกันทำหน้าที่ เช่นกรณีของหมู่บ้านถนนกะเพราพบว่า มีคนที่เป็มนายบ้าน นายหมู่ หรือนายวัดในอดีต คือ ปู่หนู ลุงชม ปู่เจีย ปู่เหลียง (สำออย รัตนวิจิตร, สัมภาษณ์, 26 พฤศจิกายน 2551)

กระบวนการได้มาของนายบ้านตั้งอยู่บนความเห็นพ้องต้องกันหรือการมีสมานฉันท์ระหว่างชาวบ้านภายใต้ชุมชนขนาดเล็ก ดังคำกล่าวที่ว่า (พิน แม่นหมาย, สัมภาษณ์, 2 สิงหาคม 2551) “สมัยก่อนไม่เกิน 10 หลังคาเรือน มีนายบ้าน 1 คน แต่ละหมู่บ้านจะตั้งผู้ทรงคุณวุฒิ ชาวบ้านนับหน้าถือตาตั้งขึ้น 1 คน เค้าเรียกว่า นายบ้าน”

ตัวอย่างของนายบ้านที่หมู่บ้านเนินหม้อนั้นจะมีนายบ้าน 4 คนซึ่งแต่ละคนจะรับผิดชอบดูแลชาวบ้าน 5-10 ครอบครั้ว นายบ้านคนสุดท้ายของหมู่บ้านเนินหม้อ คือ นายท้วม เทียงซัด (พิน แม่นหมาย, สัมภาษณ์, 16 กันยายน 2551)

การจัดการปกครองของนายบ้านบนฐานของวัฒนธรรมทางการเมืองของชุมชนตำบลเนินหม้อในอดีตเป็นการตัดสินใจทำงานส่วนรวมของชุมชนด้วยผู้นำเป็นสำคัญ ดังคำกล่าวที่ว่า

“โฉน ชาญเขียว เป็นนายบ้านในหมู่บ้าน คอยปกป้องหมู่บ้าน มีงานนี้เค้าจะสั่งหมดเลย” (สำออย รัตนวิจิตร, สัมภาษณ์, 26 พฤศจิกายน 2551)

“ฝากไว้เลย เช่น วัด มีการสร้างอะไรก็แล้วแต่ บ้านเนินหม้อมี 3 คน ยกตัวอย่าง ที่วัดเนินหม้อ มีนายบ้าน 3 คน ก็จะไปนั่งคุยกันว่าเอาอย่างไรกัน เอาอย่างไรกัน ยกย่งใจจะใช้ไม่อะไร ลักษณะยังงั้นมาทำเสาว มุงยังงั้น พอดตกลงกันแล้วก็มาบอกให้ทำกัน” (พิน แม่นหมาย, สัมภาษณ์, 2 มีนาคม 2552)

งานชุมชนในอดีตที่นายบ้านมีบทบาทในการจัดการปกครองที่สำคัญนั้นมีอยู่ 2 ประการหลักคือ การจัดการความขัดแย้งในชุมชนและการประสานงานให้เกิดความร่วมมือกันชุมชน ดังคำกล่าวที่ว่า (พิน แม่นหมาย, สัมภาษณ์, 16 กันยายน 2551 ; 2 มีนาคม 2552)

“นายบ้านเป็นคนควบคุมดูแลการปกครองคล้าย ๆ ผู้ใหญ่บ้าน”

“1. ตั้งมาเพื่อดูแลอย่าให้ทะเลาะกัน 2. สมัยก่อนจะใช้กำลังงานไม่ค่อยมีดังค์เหมือนเดี๋ยวนี๊ สมมติว่านายบ้านควบคุมสัก 8 บ้าน พรุ่งนี้จะทำอะไรต้องยกโขยงไปช่วยกัน ตรงนี้เกิดบ้านขึ้น บ้านเนินหม้อ บ้านเนินทราย บ้านหนองแพงพวย หมู่บ้านถนนกะเพรา บ้านเนินข้ามดัม แล้วนายบ้านก็ประสานภายในบ้านเอาคนมาช่วยกันไป เช่น ยกบ้าน ประสานงานกันแบบนี้”

“อย่างบ้านเนินหม้อทั้งบ้านมีนายบ้าน 1 คน ไม่ต้องทำอะไรหรอก คนทะเลาะกันต้องวิ่งไปดู ก็อยู่กันได้”

ลงของสุนทรภู่ได้สะท้อนถึงชีวิตการทำงานของกรมการและกระบัตร์เมืองแกลง ดังนี้ (เจดีย์วารามบุรี, 2544, หน้า 14)

“...แล้วไปชมกรมการบ้านคอนเค็ด
 ล้วนเลี้ยงเปิดหมูเนื้อคูเหลือเชิญ
 ยกกระบัตร์ตัดช้อนทุกเข้าเย็น
 เมียพี่เป็นท่านผู้หญิงนั่งปิ้งปลา”

2. จำนวนข้าราชการไม่เพียงพอสำหรับการเก็บส่วย ปัญหาดังกล่าวจึงมีผลให้เมืองแกลงในฐานะกลไกของรัฐจึงต้องให้ชาวบ้านเป็นผู้นำส่วยมาส่งที่เมืองแกลงเอง แต่พฤติกรรมของชาวบ้านโดยทั่วไปนั้นไม่ชอบการเสียดส่วยดังกล่าวที่ว่า (พิน แม่นหมาย, สัมภาษณ์, 2 มีนาคม 2552) “ไม่เสียดก็ได้ อำนาจไม่ถึง...เนิ่นชื้อไปเมืองแกลง 1 วันใครจะไปเสียด”

ในบริบทของสภาพที่ปลอดอำนาจรัฐจากส่วนกลางและต้องปกครองตนเองทำให้ชาวบ้านในตำบลเนิ่นชื้อเลือกผู้นำที่เป็นตัวแทนของวัฒนธรรมทางการเมืองที่ตั้งอยู่บนฐานของระบบเครือญาติและระบบคุณธรรมที่เรียกกันว่า “นายบ้าน” (จรัส ชาญเขียว, สัมภาษณ์, 26 พฤศจิกายน 2551)

ระบบนายบ้านเป็นการปกครองที่อาศัยผู้อาวุโสที่เป็นคนดี มีคุณธรรมที่ชาวบ้านยอมรับคุณธรรมที่สำคัญ ได้แก่ ความซื่อสัตย์ ความเสียสละ และความขยันอดทน ดังนั้น นายบ้านจึงเป็นผู้นำแบบผู้รับใช้ชุมชน ดังนั้น ลักษณะสำคัญของผู้นำแบบนายบ้านจะเป็น ไปดังคำกล่าวที่ว่า

“คนเป็นนายบ้านถ้าไม่เสียสละเป็นไม่ได้เพราะงานของตัวเองไม่ค่อยได้อยู่หรอก เพราะว่าเดี๋ยวบ้านโน้นทำไ้โน้น บ้านนี้ทำไ้นี้ ก็ไปช่วยวางแผน” (พิน แม่นหมาย, สัมภาษณ์, 16 กันยายน 2551)

“ถ้ามองดูคนว่าคนไหนมีคุณวุฒิ เช่น เขียนหนังสืออ่านออกเขียนได้เป็นคนที่คุณนับหน้าถือตา พุดจริงทำจริง ไม่โกหก ซื่อสัตย์”

“ราชการเข้ามาครั้งแรก 2457 เมื่อก่อนนี้นายบ้านเลือกกันเอง เลือกคนที่ศรัทธาไม่เป็นจำเป็นต้องเอาคนที่มิญาติเออะ” (พิน แม่นหมาย, สัมภาษณ์, 2 สิงหาคม 2551)

ตัวอย่างของนายบ้านในอดีตที่ต้องมีพื้นฐานของคุณธรรม เช่น คาของผู้ใหญ่พิน แม่นหมาย อพยพจากอำเภอท่าใหม่ จังหวัดจันทบุรี มาตั้งรกรากอยู่ที่ตำบลเนิ่นชื้อในช่วงที่ฝรั่งเศสยึดครองจันทบุรีระหว่างปี พ.ศ. 2436-2447 จากบุคลิกที่เป็นคนขยันหมั่นเพียรและมีความเสียสละทำให้ชาวบ้านเกิดความศรัทธาตั้งให้เป็นนายบ้านเนื่องจากนายบ้านต้องยอมเสียสละงานส่วนตัวเพื่อไปช่วยงานของส่วนรวมซึ่งต้องใช้เวลาหลาย ๆ วันในการเตรียมตัว เช่น การบวชนาคในชุมชนต้อง

“สมัยก่อนอยู่กันเป็นกลุ่ม ๆ กลุ่มละ 4-7 บ้าน มีเรื่องทะเลาะกัน...นายบ้านก็จะไกล่เกลี่ยให้ ถ้านายบ้านเหลือบ่ากว่าแรงถึงขนาดจะฆ่ากันก็ต้องพามาวัด”

การตัดสินใจของผู้นำแบบนายบ้านไม่มีระบบตรวจสอบภายในชุมชนเนื่องจากนายบ้านได้รับความไว้วางใจจากชาวบ้านว่าเป็นผู้ที่มีคุณธรรม ดังคำกล่าวที่ว่า (พิน แม่นหมาย, สัมภาษณ์, 11 ธันวาคม 2551; 2 มีนาคม 2552)

“ไม่มีการตรวจสอบกันเพราะคุณธรรมเป็นหลัก”

“มันจะตรวจยังไงกันไม่ทราบ แต่เค้าเชื่อว่าใน 8 บ้านหรือหลังคาเรือนที่อยู่ด้วยกัน เค้าจะรู้ว่าแต่ก่อนมนุษย์เป็นผู้บริสุทธิ์ แต่เดี๋ยวนี้คนมันมั่วกันไปหมดแล้ว คนแต่ก่อนเค้าบวชกัน ไม่บวช 2-3 พรรษา อย่างน้อย 8-10 พรรษาปฏิบัติธรรมะกัน”

นอกจากนี้ ภายใต้ระบบนายบ้านยังมีบุคคลที่มีบทบาทในการใช้กำลังเพื่อคุ้มครองคนในหมู่บ้านที่เรียกกันว่า “นักเลง” เนื่องจาก “นายบ้านมีแต่พระคุณไม่ใช่พระเดช” (พิน แม่นหมาย, สัมภาษณ์, 2 มีนาคม 2552) ลักษณะสำคัญของความเป็นนักเลงในหมู่บ้าน ได้แก่ (สะอาด จันทร์หอม, สัมภาษณ์, 12 พฤศจิกายน 2551)

“ส่วนมากผู้ที่มีจิตใจเข้มแข็งกล้าหาญจะเป็นคนควบคุม หมายถึงจะส่งคนไปต่อไปเอาเรื่องเอาราวคนนี้จัดการคนนี้ไปพูด..เป็นคนที่มีอำนาจ...คอยดูแลหมู่บ้านด้วย”

“นักเลงดิน โนนรังเก สมัยโน้นเค้ามีดาบกัน ใครเจ้ง โดดลงจากเวทิม่าพันกันซึ่ง ๆ หน้า คนใจถึงเค้าก็เอา คูใจกัน”

ในขณะที่ระบบนายบ้านมีการจัดการภายในชุมชน ระบบนักเลงจะเป็นเรื่องการจัดการระหว่างชุมชน นักเลงเป็นบุคคลที่พร้อมจะใช้กำลังเพื่อคุ้มครองชุมชนหมู่บ้านจากปัญหาภายนอก โดยไม่ได้รับคำคุ้มครองที่เรียกว่า “ค่านักเลง” เนื่องจากถือว่าเป็นการช่วยคุ้มครองญาติพี่น้องกันเอง เช่น การมีคนแปลกหน้าเข้าออกหมู่บ้าน การแย่งผู้หญิงกัน การมีพลังอำนาจของนักเลง เป็นต้น (พิน แม่นหมาย, สัมภาษณ์, 2 มีนาคม 2552)

นอกจากความพร้อมทางด้านกายภาพแล้วนักเลงยังมีคาถาอาคมโดยเฉพาะอย่างยิ่งการได้มาจากการอ่านภาษาขอม เช่น เรื่องหนังเหนียวของนักเลงนั้น มีผู้กล่าวว่าเกิดจากการใช้รากชะเอมและการตั้งบนบานศาลกล่าว นักเลงต่างจากโจรก็คือ การใช้กำลังกับคู่ต่อสู้โดยซึ่งหน้า ในขณะที่โจรเป็นพวกที่ชอบทำลับหลัง ตัวอย่างของนักเลงที่หมู่บ้านเนินซ้อ เช่น ลุงของผู้ใหญ่พิน แม่นหมาย ซึ่งโดยทั่วไปแล้วจะมีบุคลิกการพูดจาที่อ่อนน้อมและยังเป็นเพื่อนกับเสื่อผ่อนซึ่งเป็นเสื่อที่มีชื่อของภาคตะวันออกเฉียงเหนือโดยทำการปล้นคนรวยมาช่วยคนจน (พิน แม่นหมาย, สัมภาษณ์, 16 กันยายน 2551; สำออย รัตนวิจิตร, สัมภาษณ์, 26 พฤศจิกายน 2551)

กล่าวโดยสรุป ในบทนี้จะพบว่า วัฒนธรรมทางการเมืองของตำบลเนินฆ้อในช่วง พ.ศ. 2436-2457 นั้นเป็นวัฒนธรรมทางการเมืองแบบผู้นำอาวุโสบนฐานคุณธรรมเนื่องจากเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมแบบหมู่บ้านที่ประกอบด้วยกลไกหลักที่สำคัญ 2 ประการคือ ระบบเครือญาติและ พุทธศาสนาแบบชาวบ้าน นอกจากนี้ ในช่วง พ.ศ. 2436 จนถึง พ.ศ. 2457 นั้นยังพบอีกว่ารัฐยังไม่สามารถขยายกลไกแทรกแซงลงไปในตัวลเนินฆ้อได้ ประกอบกับในด้านเศรษฐกิจนั้นชาวบ้านในตำบลเนินฆ้อสามารถพึ่งตนเองได้เงื่อนไขทั้งสองประการนี้จึงทำให้วัฒนธรรมทางการเมืองแบบผู้นำอาวุโสบนฐานคุณธรรมแสดงรูปแบบออกมาเป็นระบบนายบ้านระบบนายบ้านบนฐานการปกครองตนเองของชุมชน